

AZ U. N. THRÁK LOVAS ISTEN PROBLÉMÁJA.

A kérdés, mellyel az alábbiakban, oly sok előző után, mi is foglalkozni kívánunk, egyike a legbonyolultabbaknak. Annyira, hogy vele foglalkozván, nem egyszer a teljes reménytelenség lesz úrrá az emberen, hogy valaha is sikerülhetne az oly nagyon összekuszálódott szálak óvatos és figyelmes kibogozásával a kérdés magvát megtalálni és az e mag körül képződött hozzátapadások eredetét kimutatni.

Az első feladat tehát az adalékoktól megtisztítani a magvat. De épen ez az, ami lehetetlennek vagy majdnem annak látszik. Nemcsak azért, mert a kérdésre vonatkozó irodalmi tudósításunk nincs, hanem még inkább azért, mert az e néven összefoglalt emlékek sem mind megbízhatók: egy részük kétségtelen hamisítvány, más részük legalább is gyanús. Végül: nem is minden emlék tartozik össze, amelyet ezen a címen egy kalap alá szoktak vonni.¹⁾

Maguk a régiek nem beszélnek thrák lovas istenségről. A modernek pedig szűk látószögből, rendesen csak a görög mythologia szempontjából foglalkozván az emlékekkel, nem juthattak a kellő eredményre.

E sorok írója egy évtizednél régebb idő óta fordít fokozott figyelmet a kérdésnek, melyből az érdekelte legelőször: *Helyes-e a thrák lovas (heros, hős) elnevezés?*²⁾ Hampel József azt mondja, hogy az istenség kultuszának emlékei a Balkánon gyakoriak, ábrázolása érmeiken is szerepel; *hazája a legtágabb értelemben vett Thracia.*³⁾ Csakugyan azt látjuk, hogy hazánkban előkerült barbarus érmeiken fordulnak elő lovas ábrázolások, nyilvánvalóan balkáni kölcsonzéseképen, ahol thrák királyok érmein látunk

¹⁾ Legújabbban Kazarow állapítja ezt meg a Pauly—Wissowa-féle Realencyclopaediában: Suppl. III. pag. 1148. Azokkal az emlékekkel, melyeken két lovas szerepel, ez alkalommal mi nem foglalkozunk.

²⁾ A közlemények és az emlékek szétszórtsága volt az oka, hogy a mai napig nem közöltem semmit következtetéseimből. A háború alatt azt reméltem, hogy a béke helyreálltával könnyebben juthatok hozzá az addig hiányzó irodalomhoz. A Végzet úgy rendelkezett, hogy ma, amikor végre összefoglalom kutatásaim eredményét, az irodalom fölött sokkal kevésbé rendelkezem, mint annak idején Kolozsvárott, s lényegileg jegyzeteimre vagyok utalva.

³⁾ Arch. Értesítő 1903. (XXIII.) 306. lap.

hasonlókat.⁴⁾ De vajjon lehet-e ezekre azt mondanunk, hogy a thrák lovas istent ábrázolják? Kétségtelen, hogy az érmek forgalomban létének idején hazánk jelentékeny részét, s a szomszédos északkeleti és keleti területeket lovas népek lakták. Ezek ha elfogadták is az idegen éremtypust épen ábrázolása miatt, — bizonyos, hogy azt az ábrázolást a maguk ideológiájának szellemében magyarázták és nem úgy, mint *esetleg* az eredeti helyen alkalmazták. Vagyis: egészen jól feltételezhető, sőt biztosra vehető a typologiai kölcsönzés a nélkül, hogy abból egyuttal az értelem, a jelentés átvételére kellene következtetni. Számtalan példa bizonyítja, hogy a kettő nagyon gyakran nem jár együtt.

Másik tény, mely az emlékek lényegének mélyebb boncolgatása nélkül is meggondolkoztat: A mai Erdély területéről szép számmal ismeretesek a thrák lovas istenre vonatkozó emlékek. Származásuk kora kétségtelenül a római uralommal esik egybe, tehát a Kr. u. II—III. század. Nagyobb részüknek a szófiai múzeumban őrzött bulgáriai leletekkel való pontos egyezése amellet szól, hogy ezek importált darabok.

Ebben a korban pedig a mai Erdély területén a thrák nemzeti vallás olyan hatásáról beszélni sem lehet, amelyből ezek az emlékek megmagyarázhatók volnának. Ellene mond ennek első sorban az a vallástörténeti tény, hogy ekkorra már befejeződött az a fejlődési folyamat, mely a hellenizmussal függ össze és jellemzője, hogy első sorban a vallás terén, de általában a műveltség minden ágában megszűnik a nemzeti vonások túlsúlya, s helyükbe az egyetemesség lép.

Más felől, még ha igaz is az a feltevés, hogy a dákok thrák eredetű nép voltak, mégsem lehet ezeket az emlékeket a thrák jelzővel illetnünk, mert hiszen *nem származnak a dákoktól.* Mai tudásunk szerint úgy áll u. i. a római Dacia lakosságának kérdése, hogy abban dák alig volt. Ezt a népet ugyanis a római hódítás vagy megsemmisítette, vagy elűzte innen. Arról pedig, hogy a római uralom korában számottevő thrákiai telepítés történt volna, nemcsak nincs semmi tudósításunk, de egyébként is nagyon valószínűtlen. Hiszen, ha a thrákok csakugyan rokonai voltak a dákoknak vagy csak annak hitték is magukat, könnyen veszélyesek lehettek volna a rómaiak daciai uralmára azzal, hogy titkos összeköttetést tartanak fenn a határon túlra menekült dákokkal.

⁴⁾ Babelon, *Traité des monnaies grecques et romaines*, II. 1. pag. 1037. és 1216. és Pick, *Thrakische Münzbilder*, Jahrbuch d. kais. deutschen Arch. Instit. XIII. (1898.) 155., 162. lap.

És végül: ha a mai Erdély területén napfényre került emlékeket megilleti a *thrák* elnevezés azon az alapon, hogy a dákok a thrákok leszármazói és ezek az emlékek az ő földjükön, mint „a legtagabb értelemben vett Thracia” egy részén kerülnek elő, — miért nem fordulnak elő ezek az emlékek ott is, ahová a rómaiak által elűzött dákok tömegesen menekültek?! Hiszen ha az az istenség az ő nemzeti istenük (heroszuk, hősrük) volt, semmiesetre sem hagyták volna el, hanem a legnagyobb bajban még fokozottabban vigyáznak rá, mint nemzeti jövőjük zálogára, az egyetlen megmaradt kapocsra, mely a többi thrákokhoz fűzi őket.

Ha valaki azt veti szemünkre, hogy ez az utóbbi gondolat egészen a modern ember gondolata, — nem tagadjuk, hogy mi is úgy érezzük. De azok gondolatának, akik thrák nemzeti istenségről (herosról, hősről vagy épen szentről) beszélnek, — ez a mondat szükségképeni folyománya, s ha túlságosan modernül hangzik, nem a mi állításunkat cáfolja, hanem azt bizonyítja, hogy az ezen emlékeken ábrázolt istenséget a *thrák nemzeti* jelző nem illeti meg. A Dacia területéről ismertek nem azért vannak itt, mert a dákok a legtagabb értelemben thrákok. Ha azért volnának, akkor egyfelől sokkal nagyobb számmal kellene lenniök már a római hódítást megelőző korból származó leleteink közt, másfelől jó útmutatók lennének arra nézve, hogy a rómaiak elől elmenekült dákok, hol telepedtek meg? Minthogy azonban az emlékek mind, kétségtelenül római leletekkel kerültek napfényre, — bizonyos, hogy a thrák elnevezés meg nem illeti őket.

Ez egyébként is kétségtelen. Hiszen az ókori pogány kultuszok lényegével is ellenkeznék egy ilyen nagy területen elszórt, nagyszámú törzsekre osztott nép annyira egységes kultusza, amennyire egységeset ez az elnevezés feltételez. Maga az a tény, hogy minden nehézség ellenére egész sor thrák helyi és kizárólag tisztelt istenséget sikerült megállapítani, — feltétlenül ellene szól egy (vagy több) mindennek felett álló, az összes törzsek által legfőbbként tisztelt nemzeti isten feltevésének. Ha valaki a görög népet akarná ez ellen felhozni, aligha jó példát választana a cáfolatra. Mert ha van egység a görög vallásban, az inkább csak hivatalos, tehát látszólagos, mint valóságos. Ezt a látszólagos egységet is a perzsa háborúk, s a nyomukban keletkező tudományos, irodalmi és művészeti virágzás teremti meg, de a szó szoros értelmében vett, a nép minden rétegét átható vallási egységről épen úgy nem lehet beszélni, mint görög nemzeti vagy — ha jobban tetszik, — politikai egységről. És nem felejtendő, hogy a görög népnél ezt a látszólagos egységet is olyan kényszerűségek (perzsa háborúk) teremtték meg, amilyenhez hasonló hatású a thrákok életében ismeretlen.

Nagy tévedés végül azt hinni, hogy az emlékek valamely teljesen kialakult hit dogmatikus kifejezői. Látni fogjuk, hogy egység csak az alap-idea tekintetében van bennük, a részletekben azonban a különféle hellenisz-

tikus vallások közül egyszer egyik, máskor másik van túlsúlyban, s főleg, hogy ezek a részletek csak a legkisebb mértékben magyarázhatók a görög-római mythológia alapján.

Mindezek a meggondolások már az emlékekkel való foglalkozásunk kezdetén arra a meggyőződésre indítottak, hogy a thrák lovas isten (heros, hős) elnevezés jogtalan és helytelen. Az elnevezés *A. Dumonttól* származik, aki thráciai tanulmányútjáról szóló jelentésében használja először.⁵⁾ Érthető, hogy ő ezt a nevet adta azoknak az emlékeknek, melyek akkor még csak Thracia területéről voltak ismereteseek, másfelől pedig a kornak, melyből származnak, vallásos világa alig volt ismeretes. Azóta azonban a számbavett emlékek száma mintegy hatszázra emelkedett és pedig moesia, dacia, pannonia, kisázsiai és pontusvidéki leletekkel, de vannak a tulajdonképeni görög földről származók, még pedig nemcsak az európai Görögországból, hanem ismerünk Smyrnából és Pergamonból is. Nagyobb számmal kerültek elő szentélyek romjai közt, mégpedig nem magukra, hanem más istenségeknek ajánlott fogadalmi tárgyakkal együtt. Legismertebbek a Glava Panéga nevű forrásnál volt Asklepieion romjai közül előkerültek. Egyfelől azért, mert pontosan tudjuk a lelőhelyet, másfelől azért, mert nem magukra, hanem a kor vallásos felfogását jellemző társaságban kerültek napfényre ezek a legfontosabbak is.⁶⁾

Mindössze valami száz drb. szobor és relief került elő azon a helyen. A thrák lovast 78 relief ábrázolja. Ezekből pontosan a fele más isteneknek szóló ajánlással van ellátva, néhány felirat nélküli és csak a többin olvasható a *Heros*nak szóló ajánlás. A más isteneknek szóló ajánlások így oszlanak meg: 31 drb. Asklepiosnak, 7 drb. Silvanusnak magára vagy Dianával együtt, 1 drb. Asklepiosnak és Aphroditénak szóló ajánlással van ellátva. A többi reliefek: Asklepiost Hygieia és Telesphorost (35 drb.), Silvanust (1 drb.), Artemist (4 drb.), Asklepiost és Artemist (1 drb.), Aphroditét (1 drb.), a nymphákat (1 drb.) ábrázolja és van egy Apollontorso. A feliratok közül mindössze a Silvanusnak és Dianának szólók latin nyelvűek, a többi görög.⁷⁾

A többi szentélyromok, ahol thrák lovas emlékek kerültek elő, sokkal kevésbé kiadósak ebből a szempontból, de van az a közös jellemvonásuk, hogy mindig más istenségek emlékeivel kerülnek elő, aminthogy a feliratos ajánlások is különböző istenségeknek szólnak.⁸⁾

Ennek a századnak köszönhetjük azokat az értékes kutatásokat, melyek ha nem is oldják meg teljesen a keleti kultuszoknak a görög-római vallásra időszámításunk kezdetén gyakorolt hatását, annak a hatásnak

⁵⁾ Mélanges d'Archéologie et d'Epigraphie, 1892, pag. 28.

⁶⁾ Dobruszki: Arch. Izvestija na Narodnaja, Muzei v Sophija, I. (1907.). Fájdalom nem tudván bulgárul, csak a francia nyelvű tartalomjegyzékre és a képekre vagyok utalva.

⁷⁾ Kazarow: Pauly—Wissowa, Realencycl. Suppl. III, 1135., 27.

⁸⁾ U. o. 1133. s. köv.

addig nem sejtett méreteit legalább körvonalazták és hozzá szoktattak, hogy amikor a kor vallásos eszméit kutatjuk, a görög-római mythologia keretein messze-messze túl kell tekintenünk.

Megmaradt azonban a kérdés pontos megoldásának két nagy akadálya. Az egyik az, hogy az emlékek közt alig van olyan, melynek lelet-körülményei pontosan és részletesen ismertek volnának. Ebből következik aztán a másik, ami abban áll, hogy az emlékek — egyetlen kivétellel — datálatlanok és a leletkörülmények ismeretlenek lévén, nem állíthatjuk őket chronologikus rendbe. Pusztán a formai fejlődés szempontjából osztályozhatjuk tehát őket, holott ha chronologiai pontos egymásutánjukat is megállapíthatnók, azt is szemléltetni tudnók, hogy mely hatások alatt történt ez a fejlődés, mely egyuttal tartalmi gyarapodást is jelent.

Igy általánosságban kell szemügyre vennünk azt, hogy az idők folyamán milyen művelődési hatások érték és befolyásolták nagyobb mértékben azt a területet, melyet *mi is a typus kialakulása középpontjának tartunk*. Mert mi — és ezt hangsúlyoznunk kell — nem területi szempontból kifogásoljuk a thrák elnevezést, hanem azt tartjuk jogtalannak, hogy annak bármiféle nemzeti jelleget adjanak. Mi ezeket az emlékeket a keresztyén időszámítás elején forrongó vallásos áramlatok egyéni megnyilvánulásának tartjuk, melyek nem azért olyanok, amilyeneknek ismerjük, mert a thrák nemzeti szellem ilyené formálta, hanem azért, mert az ezen területet ősidők óta befolyásoló művelődési hatások által előkészített talajban a hellenizmus egységes alapú vallásos eszménye ilyen alakban nyert testet. Modern példákkal kissé nehéz szemléltetnünk ezt a gondolatot, mert a keresztyén vallásoknak megállapított dogmái vannak, melyek mindenütt egyformán érvényesek. De azért mégis vannak területenként változó megbecsültetésben részesülő szentjei a katolikus egyháznak, s vannak kisebb-nagyobb eltérések a liturgiában az összes keresztyén vallásoknál — hogy Magyarországon maradjunk — pl. Erdélyben és az anyaországban. Dogmatikus szempontból képtelenség azt állítani, hogy más a magyar katolicizmus, mint az olasz, az erdélyi reformátizmus, mint a francia, de azt, hogy a magyarországi sok tekintetben másként nyilatkozik meg, — ki tagadhatná?! És pedig a magyarországi magyar, német, tót, szerb, stb. egyaránt és együttesen más, mint amazok. Mert együttesen más hatások által előkészített talajba hullott ugyanaz a mag, mint amott, s más körülmények között is fejlődött. — Ezért kell röviden áttekintenünk azokat a hatásokat, melyek emlékeink kialakulási középpontját az idők folyamán befolyásolták.

Görög szempontból már Thessalia északi határánál kezdődik az a terület, melyet különböző eredetű, egymástól úgy ethnikaiklag, mint műveltség tekintetében eltérő, független törzs-szervezetekben élő népek laktak. A makedon-uralom előtt a görögök barbarusoknak tartották a paionokkal együtt a makedonokat is épenúgy, mint a többi törzseket, melyeket összefoglaló névvel thrákoknak neveztek, s akik közé nemcsak a

Dunáig lakó népeket számították, hanem a mysiaiakat, bithyniaiakat és phrygiaiakat is.

Már most tudvalevő, hogy e területek tengerpartjait nagyon korán felkeresik nemcsak az európai és ázsiai görög, hanem pún gyarmatosok is.⁹⁾ Kereskedelmi kapcsolat régen áll fenn Egyiptommal, s ez a Ptolemaiosok idejében politikaíval bővül. E kapcsolatok révén jutnak ezek a területek a nagy keleti művelődési központok hatásának közvetlen megérzéséhez. Közvetetten, az előázsiai rokon népek által befolyásolt alakjukban már régebben is eljutottak e hatások hozzájuk, — szárazföldi úton. A mi felfogásunk szerint tehát semmi meglepő nincs abban, hanem egészen természetes, ha Brunn Henriknél azt olvassuk, hogy ennek az északi görög területnek olyan sajátos művészi jellege van, mely közvetlenül Assyriából kapta első inspirációját.¹⁰⁾ Ő a VI. századra teszi ennek a sajátosan jellemző művészeti stílusnak a kezdetét, mely virágzását az V. sz. derekán éri el.

Tanulságos az is, amit a tengerparti városok érmeléséről megállapíthatunk. A VI. sz.-ban u. i. számos város veret érmet. Érmelésüknek Xerxes visszavonulása vetett véget, aki 479-ben Makedonián és Thracián át vonult vissza, magával vive a barbarus lakosság egy részét, mely önként követte.¹¹⁾

A most említett nem görög városok és törzsek érmeiket különböző súlyegységek alapján verték: attikai, euboiai, lydiai, lyciai, miletosi, rendszereken felépülő érmeléseket találunk. Tanulságosak az éremképek, melyek közt egyes helyi istenségekre vonatkozó ábrázolásokon kívül vannak olyanok, melyeknek eredete egyelőre ismeretlen, jelentésük — reánk nézve — értelmetlen. A görög gyarmatvárosok érmeinek ábrázolásait megmagyarázzák az alapítóira, rendszeren heros eponymosra vonatkozó mondák. Az éremképeknek kölcsönvétele igen gyakori jelenség nemcsak a régebbi, hanem a római császárkorban is,¹²⁾ amivel természetesen együttjár az a reánk nézve súlyos következmény, hogy egyes éremképeknek bizonyos helyen való előfordulása teljesen értelmetlen, vagy alig megfejtendő jelenség.

Említettük azonban, hogy szárazföldi úton is érték e területet keleti hatások. A Bosporus és Hellespontus szűkületein való könnyű átjutás természetes magyarázata annak, hogy itt a lakosság minden időben nagyon vegyes összetételű: Ázsiából és Ázsiába irányuló, harcias és békés népmozgások szüntelenül folytak és folynak ott. A szárazföldi kereskedelemnek is itt vezetnek a természetes útjai. Viszont a karaván-utakon terjedő

⁹⁾ Strack, Max, L.: Die antiken Münzen Nordgriechenlands. II. köt. 1. rész. 1. füz. 3. és 6. lap.

¹⁰⁾ H. Brunn, Kleine Schriften, 1897., II. köt. 211. lap.

¹¹⁾ Babelon, Traité des monnaies grecques et romaines, II. 1. köt. 1035. s. köv., 1201. s. köv. II.

¹²⁾ Pick, Thrakische Münzbilder, Jahrb. des kais. deut. Arch. Instituts, XIII. (1898.) 174. s. köv. II.

szellemi hatások természetéből folyik, hogy azok nem juthattak ide olyan tisztán, hogy a megragadt szellemi kincsek ősi alakja és ezzel eredete első tekintetre felismerhető volna. Az a művelődési mag, művészi gondolat vagy ipari találmány például, mely Mezopotámiában születve, Kisázsia különböző népeinek közvetítésével jutott el erre a területre, az útközben szenvedett átalakulások következtében lényegesen más képet mutat, mint az, amely tengeri úton, pún kereskedők közvetítésével, tehát sokkal kevesebb kézen át jutott el ugyanoda. A mag egyiknél is, másiknál is ugyanaz, de az átalakulás módja és foka annyira eltérő, hogy sokszor majdnem lehetetlen az eredeti azonos voltának kimutatása. És ez nemcsak a régebbi, hanem a római korra is helytálló igazság.

Ez azonban csak egyik, bár — legalább mai ismereteink mellett — kétségtelenül legfontosabb iránya az itt ható művelődések szárazföldi terjedésének. Másik volt a délfelől jövő görög hatás, mely a gyarmatok révén érvényesülőt támogatta. Észak, északkelet és északnyugat felől kisebb műveltségű népek laktak, melyeknek hatása — ha volt — annyira beolvadt, hogy ma nem tudjuk megállapítani; inkább e területek gyakoroltak hatást amazokra.

Mindezek a tények így együtt megmagyarázzák azokat a néprajzi és művelődési sajátosságokat, melyek a szóban forgó területet jellemzik és természetessé teszik azt, hogy az itt található és innen kikerült művelődéstörténeti emlékek elemzése és magyarázása nagyon bonyolult feladat.

A római uralom alá jutás újabb lendületet adott e terület fejlődésének. Moesia és Dacia meghódítása óta a Duna vonala teljesen a római birodalomé s mint ilyen természetes összekötő vonal a birodalom keleti és nyugati fele között. Nemcsak katonai csapatok és ipari termékeket szállító járó-művek — víziek és szárazföldiek — hemzsegnek ezen az ősidők óta nagy jelentőségű országúton, hanem a keletről nyugatra s onnan vissza vándorlók is. Sokan megtelepedtek a most szóban forgó területen, mások tovább mentek s vitték keletről nyugatra, illetőleg az ellenkező irányba a maguk világnézetét, hitét, szokásait, ipari tanultságát, stb., stb.

A tengerparti városok fokozott mértékben szolgálták ezt a nagy fontosságú kereskedelmi és népmozgalmat, melyet olyan mesteri módon rajzol meg kevés, de jellemző szóval, Cumont: „Ilyen módon az anyagi és szellemi javaknak s maguknak az embereknek kicserélődése természetesen folytonosan több oldalú lett; azt mondhatnók, hogy a fajok elegyedésének természetes következménye az istenek elegyedése, hogy a Levante istenei követték a hatalmas kereskedelmi és szociális áramlatokat és a Nyugaton való elhelyezkedésük természetes kísérője volt annak a mozgalomnak, mely az ázsiai városok és falvak népfeleslegét, kevésbé sűrűn lakott területekre vezette“.¹³⁾

¹³⁾ Franz Cumont: Die orientalischen Religionen im römischen Heidentum. (1914.) 29. lap.

Ez az áramlás a Kr. u. II. és III. században érte el tetőfokát, tehát abban a korban, amelyet épen a vallásos irányú mozgalmak jellemeznek, s amelyben a keleti vallások hatása a nyugatra, kétségbevonhatatlanul diadalmas. De nemcsak vallási téren tapasztalható ez a diadalmas előre törése a birodalom keleti felének, hanem ipari, gazdasági, technikai, művészeti és tudományos téren is. Sőt — bármily meglepően hangozzék is első hallásra, — a köztársaságból egyeduralommá lett birodalom politikai szervezetének is a keleten vannak meg az előzői és mintaképei.¹⁴⁾

I.

Az elmondottakkal jellemezni akartuk azt a környezetet, melyben emlékeink keletkeztek azért, hogy az emlékek részletes ismertetésénél teendő egyik-másik megjegyzésünket megalapozzuk.

Ami már most az anyag csoportosítását illeti, eddig ketten tettek kísérletet ebben az irányban. Az egyik *Hampel* József, aki életének utolsó tizedében ismételten foglalkozott az emlékekkel.¹⁵⁾ Osztályozásának két alapvető hiányossága van: az egyik, hogy aránylag kevés emléket ölel fel; a másik, hogy ideveszi azokat is, melyeken két lovas szerepel, holott ezeknek csak laza érintkezése van azokkal, amelyek a tulajdonképeni tárgyai a kérdésnek. A másik szakember, aki osztályozza az emlékeket *G. I. Kazarow*.¹⁶⁾ Nála ezek a hiányok nincsenek meg, de mi a formai részletezést mégis tovább fejlesztjük. Hampellel szemben mi lehetőleg csak az ép darabokat vesszük tekintetbe, mivel a hiányosak legfeljebb egyik-másik részlet megvilágításában lehetnek segítségükre. Három főcsoportot különböztetünk meg, u. m.: A) *a lovas nyugodtan áll, illetőleg léptet*; B) *a lovas vágtat* és végül C) *a lovas emberi alakot tipor el*.

A) A lovas nyugodtan áll, illetőleg léptet.

Nem lévén más biztos alapunk a csoportosításra, tisztán formai szempontokat kell követnünk. Kiindulunk azokból az emlékekből, ahol a lovason kívül nincs más emberi alak, s fokozatosan haladunk tovább, amint az egyszerű kép fokozatosan mozgalmassabbá válik.

¹⁴⁾ U. o. Bevezetés.

¹⁵⁾ *Archaeologiai Értesítő*, XXV. (1905.) 16. lap.

¹⁶⁾ Pauly—Wissowa, *Realencyclop. Suppl.* III. 1137—38.

a) Az ábrázoláson a lovas az egyedüli emberi alak.

A legegyszerűbb ábrázolási mód az, melyet 1. sz. képünkön mutatunk be. Az emlékeket Bulgáriában a Glava Panéga forrásánál volt Asklepieion romjai közt találták és a szófiai Nemzeti Múzeumban őrzik.¹⁷⁾ Jobbra léptető lovas, arccal felénk fordul; hátán lebegő chlamys, testén szorosan simuló hosszú újjas chiton. Látható jobbáiban cipőt nyújt kissé előre. A tábla alsó peremén következő felirat:

Κυρίω Ἀσκληπιῶ Σαλδοκελῆνῳ Σεούη
ρος Μούζου δῶρον ἔθηκεν

Hasonló ábrázolás van egy hiányos domború művön, mely ugyanonnan került ugyanoda.¹⁸⁾ Itt a lovas kezében azonban edény látszik. Felirata:

Κυραίηνη Αἰλ(ιος) Στατίλ(ιος)
εὐχ(ήν) |
ἀν(έθηκεν)

A 2. képünkön látható emlék Gyalúból került az Erdélyi Múzeumba. A lovas nehéz katona-ruhában van, jobbáival a kantárszárát tartja. A ló fejénél, — a kőiaragó ügyetlensége következtében olyan elhelyezésben, mintha a ló fejdíszé volna — lant; a lovas háta mögött, — látszólag a lebegő chlamyson — holló. A két attributum alapján nyugodtan állíthatjuk, hogy az ábrázolás egy halottat mutat Apollon képében. Ebből a szempontból nem mellékes az a tény, a ló első lábai alatt valami domborulat látszik, amit lehetetlen másnak, mint sírhantnak, illetőleg a sír fölé földből hányt oltárnak tekinteniünk.¹⁹⁾ A leletkörülmények, az ábrázolás, valamint az emlék nagy volta kétségtelenné teszik, hogy síremléssel van dolgunk.²⁰⁾

Fig. 1. kép.

¹⁷⁾ Dobruszky, Archeologischeseský Izvestija na Narodnaja Muzei, Sophia, 1907. 45. lap. 39. kép (leírása 68. lap. 50. sz.).

¹⁸⁾ U. o. 53. lap. 47. kép (74. lap. 75. sz.).

¹⁹⁾ V. ö. Athenische Mitteilungen 1878, 376. lap. 138. sz. egy IV. szbeli emléken.

²⁰⁾ Az emlék eredeti lelőhelye — valószínűleg — nem Gyalú, hanem M. Gorbó határa, honnan több síremlék került ezzel együtt Gyalúba és onnan az Erdélyi Múzeumba. Lásd: C. I. L. III. Gyalú.

Az emlék megerősít abban a hitünkben, hogy azon a gyulafehérvári töredéken, melyet Hampel József közöl,²¹⁾ az általa — nagyon erőltetetten — Luna-képnek magyarázott ábrázolás, szintén lant.

Hasonló — szintén felirat nélküli — ábrázolást közöl Filow Bogdán, aki Apollonnak szóló votivumot lát benne.²²⁾

Míg a most említett darabokon az ábrázolatra magára vonatkozó attributumokkal bővült a jelenet, 3. *képünkön* az emlék jobb oldalán jelzett oltár az új jelenség. Az emlék magyarországi ismeretlen lelőhelyről került a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárába.²³⁾ A lovas megjelenése ugyanaz, mint első *képünkön*, csak részletekben van eltérés. Így

Fig. 2. kép.

a chlamys ügyesebb kivitelű; jobb-
jában nincs semmi, de nem vagyunk
bizonyosak benne, hogy ügyesebb
művész nem akart volna valamit
adni bele, mint azt már láttuk? Meg-
jegyzendő, hogy ismerünk Kr. e. IV.
sz.-beli, aránylag jól sikerült hasonló
ábrázolást, ahol ugyanez az eset.²⁴⁾

Csak a teljesség kedvéért em-
líjük meg, hogy a férfi hajának és a
ló sörényének kezelésében, valamint
a ló lábain végig vonuló árkolások-
ban, a mezopotamiaiakra emlékeztető
eljárást tapasztalunk.

Ennek a darabnak édes testvé-
rét a Bolgár Nemzeti Múzeumban ör-
zik, hová a Glava Panega forrásától
került. Rajta a következő felirat van:

DISZAS TAESI SILVANO

[v] OTVM SOLVIT²⁵⁾

Ha a felirat nem volna rajta,
nem mernők állítani, hogy ennek az
emléknek valami köze lehetne Silva-
nushoz.

További bővülést mutatnak azok az emlékeink, melyeknél az oltár mellett fát is
látunk. Ilyen az, amely a Glava Panega mellett került napfényre és 4. *képünkön* muta-

²¹⁾ Archaeologiai Ért. XXV. (1905.) 5. lap, 69. sz.

²²⁾ Bulletin de la Soc. arch. Bulgare, III. (1912.) 36. lap, 30. kép.

²³⁾ Hampel, Arch. Ért. XXIII. (1903.) 309. lap, 1. sz.

²⁴⁾ Ath. Mitt. 1878. 381. lap, 145. sz.

²⁵⁾ Dobruszky, i. m. 62. lap, 56. kép (80. lap, 113. sz.)

tunk be.²⁶⁾ Itt az öreges lovas a samothrakéi egy kabir beavatottjainak szalagját viseli a fején, mint az Nero érmein is látható.²⁷⁾ Az emléken következő felirat van:

Fig. 3. kép.

Μάρκος Τάρσον
Ἀσκληπιῶ Ῥας . . .
[ὑπὲρ ξαν] τοῦ ἀνέστησεν.

²⁶⁾ U. o. 90. lap. 69. kép.

²⁷⁾ V. ö. Daremberg—Saglio, Dict. des ant. gr. et romains, 911. kép.

Ugyanonnan származik a Bolgár Nemzeti Múzeumnak egy másik darabja, hol az oltáron tűz ég, a fára pedig kígyó csavarodik.²⁸⁾ (5. képünk.) A rajta levő felirat:

*Κυρίω Ἀσκληπιῶ
Τ(ίτος) Φλ(αυδίου) Ἀμάτοχος ἀνέθηκε[ν].*

Fig. 4. kép.

Van néhány töredék, amely a most ismertetett darabokkal mutat rokonságot. Az egyikben mindössze a ló szügye, s a lovas kezében levő cipó maradt meg és a felirathól: *οὐ δῶροζ*²⁹⁾ A másik vízszintes irányban törött ketté, s mindössze a ló és lovas lábai látszanak, s a szintén megsérült felirat:

*Τιβ(έρτιος) Κλαύδιος Καίγερος
εὐξάμονος ἀνέθηκεν.³⁰⁾*

Végül szintén itt említjük, bár nyilvánvalóan semmi lényeges rész nem hiányzik belőle, azt a darabot, melyet Lublinban találak és most Szófiában őriznek. (6. kép.) A fiatal lovas itt is nyugodtan léptet egy fa-felé, mely mellett az oltárnak nyoma sem látszik. Baljával úgy látszik ovális pajzsát emeli, mely a lófejénél látszó ovális tárgy volna, míg leeresztett, kissé hátrahúzott jobbajában dárda, mellyel a fa alába dölköd. A tábla alsó peremén következő felirat:

*Aurelius Surius co
h(ortis) Pimanens(ium) Aure(lianae) Er(oni) ex voto
posuit.³¹⁾*

Ha már most az itt felsorolt emlékeket jól szemügyre vesszük, meg lehet állapítanunk, hogy a technikai kivitel tekintetében is nagy a hasonlóság köztük. A lovas mindenképp meglett férfi göndör hajjal, szakál nélkül. Gyakran szembetűnő az arcok hasonlósága, aminthogy a ló testének megmunkálásában is vannak egyezések: pl. a lábakon látható bevágás majdnem mindeniken látható.

²⁸⁾ Dobruszky, i. m. 39. lap, 33. kép (61. lap, 41. sz.)

²⁹⁾ Dobruszky, i. m. 56. lap, 50. kép (77. lap, 88. sz.)

³⁰⁾ U. o. 57. lap, 51. kép (77. lap, 90. sz.)

³¹⁾ Dobruszky, i. m. 108. lap, 87. kép.

Kivétel a 4. képünkön bemutatott emlék, hol a lovas öreges, szakálas férfi, szalagos fejfel.

Ha most a jelenetet magyarázni kívánjuk, lehetetlen fel nem tennünk, hogy a legegyszerűbbek nem mutatják mindazt, amit mutatniok kellene, viszont mutatnak olyan vonásokat, melyek a bővebb ábrázolásokról hiányzanak. A teljes jelenet ez kellett, hogy legyen: A lovas megérkezik az oltár elé, s jobbában — áldozás céljából — kenyeret vagy edényt nyújt feléje.

A 2. sz. képen a lovas alatt levő sírhant, a 6. kép a maga egészében azokat az elemeket mutatják legkezdetlegesebb csirájukban, melyeket később fogunk egész kialakulásukban látni. Itt azért kellett bevennünk őket, mert az ábrázoláson *a léptető lovas az egyetlen emberi alak*, s ennek az alapjellemvonásnak megfelelnek.

b) A lovason kívül más emberi alak is van az ábrázolásban.

A második alcsoportot szintén olyan emlék nyitja meg, melyen az ábrázolást nem lehet teljesnek tekintennünk. (7. kép.) Egyike a Glava Panégánál lelt domborútműveknek,³²⁾ melyen a lovas az eddig ismert típus, de előtte nem oltár van, hanem egy férfi alak; felső ruhája a fejére húzva csüng le térdén alólig, karjait mellén keresztbe fonva tartja, s jobb kezében valamit tart, amít azonban a képről nem tudunk meghatározni. Felirata ez:

[Ἀσκλη]πιῶ καὶ Ἀφροδείτηχαριστήριον.

Fig. 5. kép.

Hasonló csoportot látunk egy — egyébként egészen más kivitelű — Novoseloból származó és Szófiában őrzött darabon.³³⁾ Itt azonban az álló alak inkább nőnek látszik. Felirata:

Κυρίῳ Ἀσκληπιῶ
Κέρζα Γάρονλος δῶρον.

Lublinból származó, még ennél is kezdetlegesebb művi darabon ez a felirat:

Πυρμηροῦλα | ἐρχήν.³⁴⁾
Μουκαπαίβης

³²⁾ U. o. 75. lap, 63. kép (84. lap, 125. sz.)

³³⁾ U. o. 87. lap, 66. kép, 127. sz.

³⁴⁾ U. o. 105. lap, 85. kép (103. lap, 148. sz.).

Valamivel bővebb változatot mutat a Glava Panégánál talált két domború mű. Az egyik (8. kép) az oltár felé léptető lovas előtt egy, baljában hosszú dárdát tartó férfi alak az oltáron áldoz, a jobbában levő paterából.³⁵⁾

A másiknál (9. kép) az oltár mellett álló alak talán nő; azonban úgy látszik, hogy ennek baljában is dárda van, ha csak nem a perem szélének helytelen kidolgozása miatt keletkezett látszat csak.³⁶⁾

Mindkettőn felirat is van. Az elsőnek felirata ez:

L(ucius) Naevius Probus vet(eranus) posuit
Silvano et Dianae v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Fig. 6. kép.

az azonban, hogy pusztán üdvözlő mozdulatot tesz-e, vagy pedig van a kezében valami, amit a lovasnak nyújt. — meg nem állapítható. A lovas fejét petasos fedi. (Esetleg koszorú, mint 4. képen.) A felső és alsó peremen elosztva a következő felirat:

Ἦρον Περνμηρούλα
Διζάλας Διζάλων
εὐχὴν ἀνέθηκε[ν].

Mindenesetre feltehető, hogy itt az áldozó katona a fogadalom lero-vója. A másik felirata:

Κυρίω Ἀσκληπιῷ καὶ Ὑγείᾳ [Σελδο]
βουσσῆροῖς Πρεῖσχος Ἰουλίου γούλαρ-
χος Πανταλιότης εὐχαριστήριον
ἀνέθηκεν.

A nem régen tűzvész áldozatául esett smyrnai múzeumban síremlékként őrizték azt a darabot, melynek képét itt bemutatjuk. (10. kép.) A lovas itt is olyan, mint az eddig látottak; lovát azonban egy gyermek vezeti kantárszáron az oltár felé, mely mögött lombos fa van, a törzse körül csavarodó szakállas kígyóval.

Van a szófiai múzeumnak a Glava Panégától származó olyan darabja is, melyen nemesak a lovas előtt, hanem mögött is egy-egy alak van.³⁷⁾ (11. kép.) Neme egyiknek sem határozható meg. A lovas előtt álló alak jobbát felemeli:

³⁵⁾ Debruszký, i. m. 61. lap, 55. kép (79. lap, 110. sz.).

³⁶⁾ U. o. 46. lap, 40. kép (68. lap, 51. sz.).

³⁷⁾ U. o. 104. lap, 84. kép.

Még két bulgáriai példát kell megemlítenünk, melyek magán tulajdonban vannak, s amelyekkel újabb változat kerül elénk. Itt u. i. a léptető lovas előtt két alak van. Az emlékek egyike Izvorovóban került napfényre, s itt a lovas előtt álló kis oltár mellett Asklepios és Hygieia ábrázolása látható.³⁸⁾ (12. kép.)

A másiknak lelőhelye Radoslavovo. Ezen a lovas előtt két alak áll, fejére húzott lepellel; a lovas mögött egy fiú. Felirata: *Γιγς δῶρον*.³⁹⁾

Hampel József közöl Antonescu nyomán egy bronz domborúműves táblát.⁴⁰⁾ Az aediculát ábrázoló tábla főmezejében szakáltalan, meglett férfi léptet; (13. kép) felemelt jobbában — fej magasságban — kis pohárfélét tart. Fején phrygiai sapka, testén térdig sem érő chiton, derékban övvel átszorítva; vállán chlamys. Előtte hosszú, bő ruhás női alak áll, kinek a feje is fedett. Jobbjában tányért tart az érkező lovának szájához, de ez valószínűleg kiviteli hiba, s a csésze — patera — aligha a lónak szól. A nő arcát — úgy látszik — álarc fedi, mert különben nagyon karrikaturaszerű volna. Viszont a többi arc sikerült volta nem engedi meg azt a feltevést, hogy ennél az arcnál elrajzolás történt volna.

A lovas mögött férfi alak áll; bal-lábára nehezdedve kissé előre hajol, s a felemelt jobbában levő rhytonból italt önt, — legalább eszmeileg — a lovas és az előtte álló női alak edényeibe.

A női alak feletti térben hal, a lovas mögöttiben kosfej.

A tympanon két alsó sarkától a középig egy-egy kígyó nyúlik előre, ott fejüket lefordítják, mintha az alattuk lejátszódó jelenetet szemlélnék. A tympanon csúcsán az akrotériumot (nap?) — korong helyettesíti.

Az emléket a bukaresti múzeumban őrzik.

Befejezésül szóljunk arról a domború műről, melyet Rómában találtak, s a capitoliumi múzeumban őriznek. (14. kép.) Ámbár első tekintetre kiűt az eddigiek közül, valójában és lényegében egyezik azokkal.

Az első eltérés, hogy a lovas balra léptet; a másik az, hogy míg az eddigiek meglett férfi alakok voltak, ez ruhátlan gyermek. Felénk eső — itt tehát a bal — kezét ő is előre nyújtja.

Fig. 7. kép.

³⁸⁾ Bulletin de la Soc. Arch. Bulg. II. (1911.) 283. lap. 19. kép; innen Arch. Anz. 1912. évi 571. lap. 12. kép.

³⁹⁾ U. o. 284. lap. 20. kép.

⁴⁰⁾ Arch. Értesítő, XXIII. (1903.) 314. lap. 10. sz.

Előtte szintén ruhátlan, férfi alak áll, kit a baljában levő villámcsőva és a jobb-
jában tartott kormánypálca kétségtelenül Zeusnek jelez.

Fig. 8. kép.

Mindenesetre fontos eltérés az eddigiektől, hogy míg azokon a lovas meglelt, sőt idősebb férfi, itt ephebos ül a lovon. Ez nem véletlen dolga, ámbár a Zeusként ábrázolt alak után azt lehetne hinni, hogy az emlék készítőjének kedvenc szokása az alakok fiatalítása. Azonban semmi kétség, hogy a lovast fiatalnak kellett ábrázolnia.

A táblán a következő felirat olvasható:

Γεω Ζβερθούρδω καὶ Ταμβαδούλῃ
ἐπιμα|νησιταίοις Ἀνθ(ήλιος) Διονύσιος
σιραι(ιώτης) χῶρις | τοῦ πραι(ορία-
ρου) ἐκατονιάρχ(ου) Φλορεντίνου
θέλων | ἀνέθηκα.

c) A lovas emberi alakot tipor el.

Az alább megbeszélendő négy emlék tartalmilag elüt az eddig látottaktól, s technika tekintetében egymástól. A nyugodtan álló vagy léptető lovas emberi alakot tipor el. Míg tehát az *a* és *b* csoportbeli emlékeknél nyoma sincs a harcnak, itt már a harc diadalmas eredménye áll előttünk. A gondolat azonban mégsem merőben új, mert hiszen a 2. képünkön bemutatott emléken a lovas sírhanton áll.

Legegyszerűbb — fájdalom, hiányos is — az a domborúmű, mely Dunapenteléről (Intercisa) származik, s amelyet Hampel közlése nyomán mutatunk itt be. (15. kép.) A lovasnak csak teste látszik. Ruhája a rendes. A ló szerszámzata pontosan ki-
vehető. Alatta elnagyolt emberi alak.

Fig. 9. kép.

Előtte talán női alak sejthető, amint csak elkezdtek kifaragni.⁴¹⁾ A tábla alsó peremén következő felirat:

Deo Dobrati Eutic(h)es serv(us) dede(= dedit).

A bulgáriai Bela Cerkovából való az az emlékünk, melyet 16. *képünkön* mutatunk be.⁴²⁾ A lovas előtt áldozati asztal, rajta hal, mellette emberi (női?) alak áll. A lovas mögött a ló farkát fogó ifjú. A ló lábai alatt letiport emberi alak, melyet oroszlán marcangol. Mindez kétségtelen. De mi van felette?! A fejénél látható három négyszög, egészen olyan, mint az asztalon levő hal alatt láthatók. Utóbbiakat Hampel a halas tál fogantyúinak véli, de inkább Kazarovnak kell igazat adnunk, aki kenyérnek (vagy gyümölcsnek?) véli. Minthogy pedig fenn is egy alakot látunk a három négyszög mögött, azt kell mondanunk, hogy ez az alak is ugyanolyan helyzetben értendő, mint az alsó: előtte áldozó asztal van.

Az, aki ezt a domború művet csinálta — talán a rendelkezésére álló tér elégtelen volta miatt is, de főleg, mert képességeit felülmúlta — nem tudta őket egymás mellett elhelyezni, s ezért ezt az „egyiptizáló” megoldást választotta.

A lovas fejénél két kereszt van. Kazarov ezeket svasztikának tartja, Hampel a feltevést tagadja. Mi összekötetésbe hozzuk azzal a két „golyóval” (mint Hampel nevezi), melyek közül az egyik közvetlenül a ló fejbokrétája fölött van, a másik a lovas feje mögött. Ezeket mi a nap és hold mellképei jeleinek tartjuk, s a keresztet azoknak a csillagoknak, melyek azokat gyakran szokták kísélni. (V. ö. 37. kép.) Vagy még valószínűbbnek tartjuk — a nélkül, hogy a „golyók” jelentését változtatnók — hogy a kőfaragónak itt két, egymás mellett álló lovast kellett volna ábrázolnia, a két áldozati asztalnak megfelelően, s ekkor a két csillag a dioskurok attribútuma. Egyúttal azonban el esik az a jogunk, hogy erről az emlékről itt több szót ejtsünk.

Fig. 10. kép.

⁴¹⁾ Hampel, Arch. Ért. XXIII. (1903.) 316. s. köv. 12. sz. Az ő feltevése, hogy ezen a helyen alól kő van, mely fölé szélesedő fatörzs emelkedik, s a kő baloldalán a fa erős gyökerei látszanának. — alighanem teljesen elesik.

⁴²⁾ Dobruszki, i. m. 141. lap, 116. kép; Kazarow: Archiv für Religionswissenschaft, XV. 1. táb. 6. kép és Hampel Arch. Ért. XXXII. (1912.) 332. lap, 89. sz.

Antonescu nyomán Hampel közli azt a bronzlapot, melynek képét mi itt megismételjük⁴³⁾ (17. kép.) A lovas fején phrygiai sapka; felemelt jobbában rhyton. A ló

Fig. 11. kép.

A ló által eltiport alak alatt, nyilván külön mezőben, három magas talpú, széles szájú edény (kráter), az alsó jobb sarokban oinochoë.

Hampel kétségbe vonja az emlék hitelességét; mi ezt a kétséget a 13. képünkön bemutatott darabra is kiterjesztjük.

Utóljára hagytuk ez emlékesoport legösszetettebb ábrázolású darabját. (18. kép.) Az emléket Gyulafehérvárott találták és onnan került a nagyszombati báró Brukenthal-múzeumba.⁴⁴⁾ Ábrázolásai három mezőre oszlanak, de az elmaradtak után egyikben sem találunk valaminő merőben újat.

Fig. 12. kép.

⁴³⁾ Hampel, Arch. Ért. XXIII. (1903.) 315. lap, 11. sz.

⁴⁴⁾ Arch. Ért. XXIII. (1903.) 318. lap, 13. sz.

A főjelenet a legnagyobb, középső mezőben játszódik le. Ott áll a lovas már megszokott ruházatában, emberi alakot tiporva. Arcát dús szakál övezi, fején phrygiai sipka. Felemelt jobbában — minden valószínűség szerint — rhyton. A lovas előtt — külön talapzaton — két női alak: egy öregebb és egy ifjabb; utóbbi úgy látszik merőben passzív szemlélő, míg az öregebb — kinek feje a szokott módon le van takarva — jobbát felemeli, talán üdvözlésül, vízszintesen előre nyújtott baljában pedig mintha valamit — paterát? — tartana. Mögöttük fára csavarodó kígyó, e fölött kis mellkép, valószínűleg Luna.

A felső mezőben két tarajas és szakálás, felemelt fejű kígyó, egymással szemben.

Az alsó mezőben középen háromlábú asztal, rajta hal. Jobbra tőle kráter, s rajta két rhyton, tovább kakas és a sarok felé fordított kosfej már a teret határoló csavart törzsű oszlop alját takarja el. Az asztal másik oldalán kos, mögötte ülő oroszlán.

*

A fennebb leírt emlékek általános jellemzője, hogy a lovas *csendesen léptet már meg is állott*. Ezen az összefoglaló kereten belül azonban több megkülönböztető részlet található.

Legegyszerűbbek az a) *alosztályba tartozó*, az 1—6. sz. képeken bemutatott és hozzájuk csatlakozó emlékek, vagyis azok, ahol a lovas teljesen magában van, kezében cipő, illetőleg agyagedény.

A legegyszerűbb bővülést azok az emlékek mutatják, ahol a lovas előtt az oltár is jelölve van. Csak ezekkel való összevetés alapján állapíthatjuk meg, hogy a kétfajta ábrázolás kiegészíti egymást, s azokon az emlékeken, melyeken a lovason kívül semmi más nincs, a kőfaragó lényeges részletet hagyott el. Olyat, amely megadja az egész jelenet tulajdonképeni értelmét. A teljes jelenet ezt fejezi ki: A lovas megérkezik az oltár elé, melyen áldozni akar, s ezért kenyeret vagy edényt nyújt feléje. Ebből két fontos következtetés vonható le. Az egyik az, hogy a legegyszerűbb ábrázolások csak a kőfaragó hibájából nélkülözik az oltárt, mely tehát eszmeileg ezeken is ott van. A másik az, hogy ennek következtében semmi alapunk nincs annak feltevésére, hogy a lovas maga valamely istenséget

Fig. 13. kép.

jelképezne; sokkal indokoltabb azt mondanunk, hogy — legalább az emlékek többségénél — *maga az emlék adományozója rejtőzik az ábrázolás mögött.* A gesztus önként kínálja ezt a magyarázatot.

Ilyen magyarázat mellett nem szorul indokolásra az a tény, hogy az ajánlók ugyanazon típusú emlékekkel, votivummal hódolnak vagy igyekeznek megnyerni a kegyét Asklepiosnak (akit melléknévvel esetleg közlelebbről meghatároznak), továbbá Silvanusnak, Kuraiknénak és egy bizonyos Herosnak. Mert, hogy ezt akarják tenni az *εὐχὴν*, *δῶρον* és *εὐχαριστήριον* kifejezések, melyekkel az emlék rendeltetését jelölik, kétségtelenül bizonyítják; tehát kétségtelenül votivumokkal van dolgunk.

Viszont annak, hogy a lovasok arcban nem nagy változatosságot mutatnak, természetes magyarázata az, hogy a domború művek csak rit-

Fig. 14. kép.

vánvaló, hogy minden megnevezés felesleges. A második ok az lehetett, hogy maga a felajánló sem tudta, hogy milyen névvel illesse azt, kinek kedveskedni akar.

Az első feltevés hamar elesik. Túlságosan modern felfogás nyilvánul meg benne. Hiszen számtalan olyan, ókori emlék van, melynek ábrázolása minden kétséget kizáróan beszél magáért, s mégis rajta van az ajánlás. Ezeknél az emlékeknél viszont látjuk, (a felirattal ellátottak maguk bizonyítják) hogy számtalan isteni szellem jöhet szóba.⁴⁵⁾ Annál valószínűbb a második ok. Később, az emlékek korának jellemzésénél, látni fogjuk,

⁴⁵⁾ Kazarow (Pauly—Wissowa, Realencycl. Suppl. III, 1140, s. köv. egyedül a Heros nevet 33 melléknévvel kapcsolatban állapította meg; ehhez járunk az istenségek.

kán készültek egyéni kívánságokat kifejező megrendelésre. Általában rak-táron tartott tömegárú-nak kell őket tartanunk, melyből a — rendesen alacsonyabb műveltségű — vásárló, a helyszínén választotta ki az ízlésé-nek és érzényének, vagy áldozatkészségének meg-felelőt. Csak a szöveget vésték reá kívánságának megfelelően. Vagy pedig egyáltalán nem vésték reá szöveget.

Aminék két oka le-hetett. Az egyik okúl le-hetne gondolni, hogy az istenség, melynek az ajánlás szól, annyira nyilván-

hogy vallási tekintetben milyen felfordulás volt e korban, ami az amúgy is kétségekkel viaskodó lelkekben csak fokozta a bizonytalanság érzetét, amely — a „sive deus, sive dea” és hasonló megszólitásokból következő — mindig megvolt.

A 3—5. képeinken ábrázolt emlékek és a hozzájuk kapcsolódó idézetek nem mások, mint a most tárgyaltaknak az oltár mellett fával, s azon kígyóval való bővülései. Ha valaki kétséget táplálna abban a tekintetben, hogy a 3. képünkön ábrázolt lovasnak a jobb kezében csakugyan ott kellene lennie a cipónak, azt a vele kapcsolatosan idézett bulgáriai ellendarab teljesen megnyugtathatja, mert azon még ez is ott van.

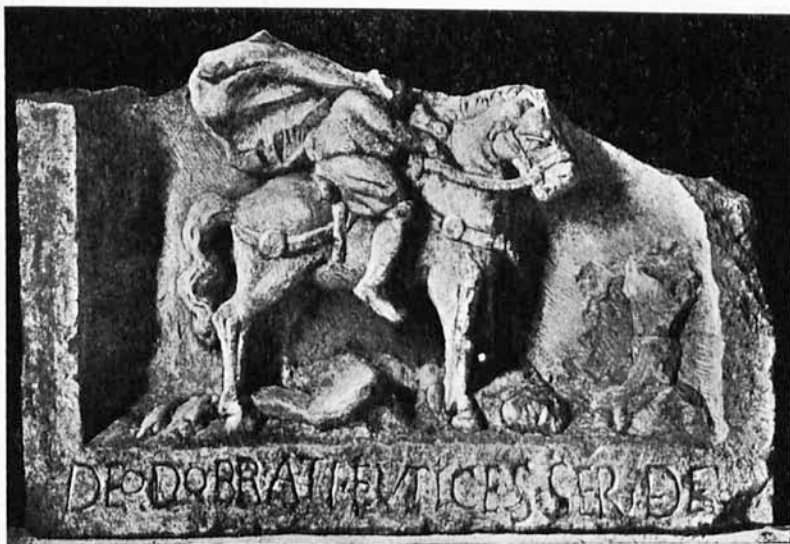

Fig. 15. kép.

A feliratos darabok szintén azt bizonyítják, hogy votívumokkal van dolgunk, melyeket Silvanusnak és Asklepiosnak ajánlottak.

Némileg bonyolultabbnak látszik a 2. képünkön ábrázolt emlék jelentése. Azt ugyan még lehetne mondani, hogy a lovas kezéből csak a kőfaragó ügyetlenségéből maradt el a cipó vagy edény, de a lant és a holló mégis csak félreérthetetlen jelvények. De vajjon azt jelentik-e, hogy a lovas volna az az istenség, akire gondolt az ábrázolás készítője?

Van okunk, hogy ezt kétségbe vonjuk. Első sorban az előző példák, továbbá az a tény, hogy a lovas teljes, nehéz öltözetben van: ez pedig sem Apollonhoz, kire a lant utal, sem Mithrashoz, kire a holló miatt gondolhatnánk, nem illik. Ellenben egészen jól talál egy Kr. u. III. sz.-beli

daciai telepes gondolkodásához, aki valahonnan Kisázsziából származott ide, s a sokféle vallási bizonytalanságban nem tudta, hogy a napistent milyen néven tisztelje? Épen azért nem is adott írást arról, hogy kire gondol név szerint, hanem odatette úgy a keleti, mint a görög-római napisten jelvényét. Maga pedig megtartotta az akkor általánosan használt egyik síremlék-typust.

Mert, hogy síremlékről van szó, azt már említettük. S ha ez igaz, akkor a lantnak és a hollónak, mint a túlvilági életre vonatkozó jelvényeknek is van e helyen magyarázatuk. A lant Apollon jelvénye, aki eredetileg a halottak istene és Homerosnál is ez a jellege van előtérben.⁴⁶⁾ Később és épen emlékeink korában, — a keleti napistennel való azonosítás révén

Fig. 16. kép.

természetesen még inkább helyén van a síremlékeken, mint a feltámadás jelképe. — A hollót akár, mint Mithras hírnökét fogjuk fel, akár általában madárnak, ugyancsak helyén találjuk, ha nem feledjük, hogy a görög-római felfogás az emberi lelket madár alakúnak képzelte, s így a madárnak (leginkább galambféléknek) síremléken való szereplése épen nem ritka.⁴⁷⁾ Itteni elhelyezése arra vall, hogy a Mithras emlékekről vette a mintát az emlék készítője. Mindezekből az a reánk nézve fontos következtetés vonható le, hogy az emlékünkön ábrázolt lovas mögött sem Apollon, sem más istenség nem rejtőzik, hanem vagy a halott vagy — ha fogadalmi tárgy lett volna — a felajánló.

De azt, hogy fogadalmi tárgyról volna szó, kizárja az is, hogy a ló sírhantra tapos. Mintha illusztrációt látnánk Pál apostol Korinthusbeliekhez írott levele 15. r. 55. verséhez, melyben a diadalmas felkiáltás olvasható: Hol vagyon halál a te diadalmad?! Hol vagyon koporsó a te fulánkod?!

A napistenben való bizalom adhatná az emlék állíttatójának ajkaira ezt a nagy bizalmat tanúsító felkiáltást. A passiv, mert pusztán a hitre támaszkodó diadalérzet, emlékeink második főcsoportjában — mint látni

⁴⁶⁾ Pauly—Wissowa, Realencycl. II. ² 109. lap.

⁴⁷⁾ Furtwängler, Sammlung Sabouroff, Einleitung, 42. lap.

fogjuk — munkával, harccal szerzett valóságos diadallá lesz. Ennek — nyilván a készítő hibájából befejezetlenül maradt és azért — de csupán formai okokból idesorolt — legegyszerűbb szemléltető példája ennek az alcsoportnak utolsó helyére (6. kép) tett emléküink. Mindenesetre azt bizonyítja, hogy ezeknek az emlékeknek keletkezése korában, mikor az emberek a legkülönbébb szellemi áramlatok befolyásolták, a határozatlan körvonalú eszmék kifejezési módjában sem uralkodott valami nagy határozottság.

A *b) alosztály* (7—14. kép) megkülönböztető vonásául azt vettük, hogy a léptető lovason kívül az ábrázoláson még egy vagy több emberi alak szerepel. Ebben az alosztályban négy csoport adódik.

Az elsőben a lovas teljesen olyan, mint az előzőknél; az előtte álló alakra kétszer rá lehet mondani, hogy nő, egyszer azonban ez nem valószínű. Ámbár épen ez az, mely a felirat szerint Asklepiosnak és

Aphroditénak szóló *χαριστήριον*. Az álló alak, melyben Aphroditét kellene keresnünk, nagyon szolid öltözete mellett a szakál és bajusz nyomaival térít el ettől a törekvéstől. Viszont arra sincs elegendő okunk, hogy a lovasban Asklepiost lássunk. A többiek egyike Asklepiosnak, másika Pymérulának

szánt *δωρον* ill. *εὐχὴν*. Mindezeket meggondolva, nincs más mód, mint azt mondanunk, hogy ez a csoport még az előzőknél is jobban ragaszkodik ez emlékek eredeti mintaképéhez: a görög síremlékek azon típusához, ahol a lovas herosként ábrázolt halottat, a gyászoló hozzátartozói fogadják.

Ezt nem cáfolja meg az a második csoport sem, melybe a 8. és 9. képeinken ábrázolt emlékeket soroztuk, s amelyek annyi bővülést mutatnak, hogy a lovas és álló alak közt ott van oltár, sőt az utóbbin a fa is, rája csavarodó kígyóval. Mindkettőről felírt szöveg mondja, hogy fogadalmi hálaajándék. Az első egy veteránus állította Silvanusnak és Dianának.

Fig. 17. kép.

Ha tehát az oltáron áldozó dárdás férfiúban a veteranust akarjuk látni, — az ellen semmi kifogás nem emelhető. A lovasra nézve azonban nem kapunk felvilágosítást, s minthogy akár Silvanusra, akár Dianára ismernünk benne képtelenség, nem marad tehát más hátra, mint megmaradnunk amellett, hogy a veteranus az általánosan használt, már általa sem értett típuson annyi egyéni változtatást csináltatott, hogy magát kifejezetten odatette áldozóként.

fig. 18 kép.

A másikon (9. kép) a lovas előtt nőalak áll, melyre rá lehetne mondani, hogy az Hygieia. Ha mást nem ismernénk, csak ezt az egy ilyen emléket, abba is belenyugodnánk, hogy a lovas viszont Asklepiosnak az a felfogása, melyet Saldobussénos melléknévvel illettek. Nagyobb bizonyosság kedvéért még a kígyó sem egészen hiányzik a társaságból.

Azonban így, hogy a lovast sok olyan felírású emlékről ismerjük, ahol az írásban említett istenséggel összeegyeztetnünk teljes lehetetlenség, le

kell mondanunk erről a megoldásról. Vissza kell térnünk a síremlék-előképekre, ahol az oltár és kígyó szintén nagyon helyén van annyira, hogy Asklepiossal is innen ered a társasága.

A harmadik csoportba tartozó és a 11. képünkön bemutatott emlék ebben a tekintetben egészen világosan mutatja, hogy a lovas *nem Asklepios*; mert ha az volna, mit keresne az oltár mellett külön Asklepios és Hygieia alakja?

A 10. képünkön bemutatott emléket azért sorozzuk ebbe a csoportba, mert ott is két alak van a lovason kívül, még pedig egyik előtte, a másik utána. Nemük nem állapítható meg, a Pyrimérulának szóló ajánlás sem ad felvilágosítást róluk, s így nem mondhatunk mást, mint azt, hogy valószínűleg nem mások, mint a klasszikus görög síremlékeken szerepelni szokott mellékalakok. Különben még lesz velük dolgunk.

Egészen más világba, t. i. a mysteriumok világába vezet a 13. képünkön bemutatott ábrázolás, mely ha talán nem is eredeti, olyan embertől származik, aki a rokon emlékek terén jártas. De semmiesetre sem görög, hanem keleti, pontosabban: hellénisztikus mysteriumokra gondolunk. A lovas phrygiai sípkáján kívül az előtte álló alak juh-álarca, a mögötte levő ifjú egész habitusa, a hal és kosfej symbolumok készítenek erre a magyarázatra.

A negyedik csoportban magára van a 14. képünkön bemutatott emlék. Lelőhelye ugyan Róma, de bizonyos, hogy mégis tárgyalásunk körébe tartozik. A feliratban említett két istenség — Zeus Zberthurdos és Jambadulés — közül az egyik, t. i. Zeus, kétségtelenül ott van; ezen tehát nem kell töprengenünk. A feliratban ő van elébb említve, tehát kétségtelenül ő tisztelet első tárgya rangban. — Jambadulést eddig nem sikerült pontosan meghatározni. Seure utal arra a lehetőségre, hogy Dionysiosszal azonos istenség.⁴⁸⁾ Ez az ábrázolás nem mond ellene ennek a lehetőségnek, de nem is okvetlenül erősíti meg. Az emlék állíttatóját u. i. Dionysiosnak hívják, s így a lovon ülő alak lehet ő maga, a névadó istennek képében. Erre vall, hogy az eddigi ábrázolásoknál megszokott módon nyújtja előre a felénk eső, tehát szabadon álló kezét. A váltság vallások mysteriumai szellemének tökéletesen megfelel a fogadalmi tárgy állíttójának a megváltó istenséggel való ilyen hasonulása.

Mi tehát az emlékeknek ebben a két alosztályában nem látunk mást, mint a klasszikus görög síremlékek egyik típusának votivumként való alkalmazását, melyet vagy változatlanul, vagy kisebb-nagyobb átalakítással a legkülönbözőbb istenségeknek ajánlottak fel. A lovasban magában — az utolsó esetet kivéve — sohasem lehet, még átvitt értelemben sem a megtisztelt istenséget látnunk, hanem magát a fogadalmat tevőt vagy lerovót.

Vallások képek értelmének és jelentésének ilyen átalakulása nem példátlan. Hivatkozhatnánk különösen a pogányságból a keresztyénségbe is átvett — természetesen megváltozott jelentésű — ábrázolásokra. De még

⁴⁸⁾ Revue des études grecques, XXVI. (1913.) pag. 255. s. köv.

közelebb esik tárgyunkhoz, ha Asklepios és Hades-ábrázolásoknak thrákiai éremképeken való ilyen átalakulására utalunk.⁴⁹⁾

Az, hogy votivumokkal van dolgunk, a legtöbb emlékünknél feliratilag bizonyított tény: a többről a leletkörülmények teszik majdnem kétségtelenül bizonyossá. Viszont *ezeknél az emlékeknél régibb vagy velük egykorú síremlékek teljesen egyező részletei* nyugtatnak meg abban a tekintetben, hogy az eredet keresésében jó úton járunk.

A 19. képen a konstantinápolyi múzeumnak egy (963. sz.) klasszikus síremlékét mutatjuk be; megvan rajta a kerek oltár, rajta lobogó lánggal és az oszlopra csavarodó kígyó. Felirata: *Διογενής Θεογένους | Βερενικίδης ἥρως χαίρει.*

Ez az emlék alkalmas annak a régi vitának az eldöntésére is, hogy mit jelképez a lovas?⁵⁰⁾ A felirat kétségtelenül elárulja, hogy a halott heroizált alakját kívánja jelenteni. Természetesen tévedés volna arcképszerű hűségre gondolnunk akár az alak, akár abban a tekintetben, hogy az illető az életben lovas — vagy épen a lovagi rendbe tartozó — lett volna. Mert ha igaza volna is Studniczkanak, hogy az emléket a VI. sz. derekán inneni időre kell tennünk, mégis csak bizonyos, hogy olyan korba kell tennünk, mikor a görög művészetben még nem uralkodik a realizmus.

Az V. sz.-beli jó munkák közül hivatkozhatunk az ismert thespiai síremlékre.⁵¹⁾

Ugyancsak Boiotiából egész sorozat idevágó ábrázolás ismeretes római kori oltár alakú síremlékekről.⁵²⁾ Az ábrázolásokon a lovas egy szer léptetve, máskor vágatva, chitonban vagy páncélosan látjuk, előre nyújtott üres kézzel vagy van valami a kezében: edény, lándzsa. Ugyanott és ugyanilyen korú sírstéléken is találjuk a lovas; egyszer oltár nélkül, csak kígyó van előtte, máskor meg az oltár.⁵³⁾

Nagy részükön felirat is van, melyben vagy a datívusos ajánlási formula van, vagyis az emlék a halottnak, mint herosnak van ajánlva; vagy

Fig. 19. kép.

⁴⁹⁾ Pick, *Trakische Münzbilder*, Jahrb. d. kais. d. Arch. Inst. XIII. (1898.) 147. s. köv. II.

⁵⁰⁾ V. ö. Conze, *Griechische Grabreliefs*, I. táblával kapcsolatosan.

⁵¹⁾ *Ath. Mitt.* 1878. évf. 319. lap. 10. sz.

⁵²⁾ U. o. 360. s. köv. III., 93—120. számok.

⁵³⁾ U. o. 121—122. számok.

egyszerű nominativusos formulát használnak. Mindkét eset azt bizonyítja, hogy a lovas magát a halottat kívánja jelenteni.

Közelebb is találunk nem egy példát. Így a 20. képünkön bemutatott töredékes síremlék erdélyi lelet, s az Erdélyi Múzeumban őrzik. A felső mezőben az ű. n. halotti lakoma. Az alatta levő mezőben a lovas léptet jobbra: szakállas férfi, jobbájában a cipő; az előtte álló alak jobbájában dárda, baljában bőségszarú. Az ábrázolásnak — tartalmilag — a 8. képünkön láthatóval való rokonsága vitathatatlan. — A legalsó mező a feliratnak volt szánva. Minthogy azonban feliratnak nyoma sincs rajta, azt kell mondanunk, hogy ez is raktárra készült, amiből aztán egyéb is következik, mint azt később elmondjuk.

Nem egy hasonló ábrázolást idézhetünk bulgáriai római kori síremlékről.⁵⁴⁾ Többségük hiányos ugyan, de az egyik teljes (92. sz.). A felső mezőben lovas férfi léptet jobbra, vele szemben, a sarokban női alak ül, alacsony széken. Feliratának tanúsága szerint: az emléket eredetileg egy Dionysios nevű férfi emlékének emelték, később azonban feleségének szóló ajánlással bővítették. Idesorolandó az a szarkofágusz, melynek képét előbb Filow közli,⁵⁵⁾ utána pedig Seure,⁵⁶⁾ s amelynek egyik hosszoldalán egyéb díszek között ott van a lovas reliefje is. Seure meg is jegyzi, hogy ez nem a halottat ábrázolja, hanem a thrák lovas istent. Amint kitűnik, itt áll kettőnk felfogása szöges ellentétben.

Még lehetne több síremléket is idéznünk, azonban ennyi is elég annak bizonyítására, hogy a miután a régi síremlék typust votivumokként is felhasználták, megmaradt eredeti rendeltetése mellett is, vagyis egyúttal tovább használták síremlékeken is. Utóbbiakon a heroizált halottat jelenti, a fogadalmi tárgyakon viszont magát a fogadalmat tevőt.

Fig 20. kép.

⁵⁴⁾ Kalinka, Antike Denkmäler in Bulgarien; pag. 232. nr. 289—92., Fig. 90—93.

⁵⁵⁾ Bull. Soc. Arch. Bulg. I. (1910.), pag. 10.

⁵⁶⁾ Revue Archeologique XXI. (1913.) I. rész. 60. lap. 81. sz., 17. kép.

A harmadik *c) alosztályba* mindössze négy darabot soroltunk (15–18. képek), s ezek mindenike egyúttal változatot is képvisel. Közösen abban térnek el az előzőktől, hogy a lovas letiport emberi alakon áll. Azt is felvehetjük egyező közös vonásukként, hogy a lovassal szemben bő ruhás, letakart fejű nő áll, ámbar a 15. képen az ábrázolásnak ez a része bizonytalan. Viszont a 16. képen — melyet egyébként kikapcsolnánk innen — az áldozó asztal mutatja, hogy a lovas áldozáshoz érkezik. Gondoljunk vissza ezzel kapcsolatosan azokra az ábrázolásokra, hol a lovas előre nyújtott jobbában kenyér vagy kis edény van; aztán vegyük tekintetbe az e csoportban levő képeken látható tárgyakat, — s lehetetlen eltagadnunk, hogy bármekkora eltérés van nemcsak a kivitelben, de bizonyára

Fig. 21. kép.

az eszmei tartalom tekintetében is a kétféle emlék közt, abban megegyeznek, hogy ott is, itt is áldozáshoz érkezik a lovas. Amíg azonban amott legalább ábrázolásban egyszerű és világos a dolog, az utolsó alosztályba sorozott emlékeken a különböző istenségek attribútumai a vallási synkrétizmus bizonyosságai. Az áldozási felszerelések viszont a mystériumokra utalnak.

Valójában azonban csak látszólagos az ellentét vagy eltérés; mert, amit itt jelentenek a különböző attribútumok, amazokon ugyanazt jelentik — a szintén különböző istenségeknek szülő — feliratok. Ezek az ábrázolások tehát csak az analfabeta hívőre nézve jelentettek

mást, mint amazok; valójában képes szemléltetői annak a léleknek és hitnek, mely amazokban is megnyilvánul, de részben írásban fejeződik ki.

Van azonban egy lényeges bővülés is: itt u. i. a lovas, aki nem más, mint *a beavatott — a mysté — diadalmaskodik ellenfelén, a Gonoszon*. A szellem tehát ugyanaz, mint a 2. képünkkel kapcsolatosan említett diadalérzet. Épen a mystériumokkal való kapcsolat magyarázza meg, hogy nincsen rajtuk fecsegő felirat. Az előző csoportokhoz leginkább kapcsolódó s 15. képünkön bemutatott emlék az egyedüli, melyen van felirat, de ott épen azért helyén való, mert még nagyon az előzőkhöz hasonló. A többin már a mysteriumos vallások hatása és a synkrétizmus kerül uralkodó súlyba. Az egyetlen feliratos közülök azt is bizonyítja, hogy ezek is voti-

vumként kezelendők és ítélendők meg, melyekkel bármely istenségnek lehet kedveskedni: mert nem az a fontos, hogy milyen néven hívjuk az istenséget, hanem az, hogy kire gondolunk?!

Ez a kis csoport a maga synkrétisztikus és mystérikus vonatkozásaival átvezet bennünket egy másik emlékcsoporthoz, melyet általában szintén a thrák lovas heros emlékeiként szokták kezelni, újabban azonban Kazarow kizár ebből a körből.⁵⁷⁾ Ezek azok az emlékek, melyeken két lovas szerepel, a melyekkel ez alkalommal mi sem foglalkozunk. Hanem az általa is elismert e körbe tartozó emlékeknek — az előzőnél jóval gazdagabban képviselt — második osztályát tárgyaljuk.

B) A lovas vágat vagy vágatásban áll meg.

Az emlékek második osztályába azokat soroztuk, ahol a lovas vágat, illetőleg vágatásban érkezik meg. Általában ezeknél is ugyanazokat a csoportokat lehet megkülönböztetnünk, mint az előző osztályba sorozottaknál.

a) Az ábrázolás egyedüli emberi alakja a lovas.

Legegyszerűbb, de nyilván csak a kezdetleges kivétel miatt, a Glava Panégánál talált egyik márványdomborúmú, melyet épen kezdetleges volta miatt itt nem is mutatunk be.⁵⁸⁾ A lovas ábrázolásánál nyilvánvalóan ugyanaz, vagy azzal rokon minta állott a kőfaragó előtt, mint a jobban sikerült 1—3. képeinken bemutatott — emlékek készítőjének: arc és ruha erre vallanak. Új vonás benne a ló vágatása, míg a jobb kéz hátra való felemelése szintén nem példátlan a rhyton emelő ábrázolásnál (17. kép). Nyilván a felületességnek, illetőleg a művészi készség hiányának következménye, hogy az oltár a lovas előtt teljesen hiányzik. Felirata: *Ἡρὸν εὐχαριστήριον | Βεῖδης Διόνεος*.

Azt, hogy az ábrázolás hiányosságait joggal tulajdonítjuk az emlék készítője készséghiányának, a 21. képünkön bemutatott és ugyanonnan származó emlék bizonyítja.⁵⁹⁾ Itt a vágató lovas szintén magában van, de hasonlóan felemelt jobbájában fegyvert tart. Lehet róla vitatkozni, hogy ez a fegyver hosszú tör-e vagy rövid kard? Vagy lehet ahhoz a véleményhez csatlakozni, hogy dárda ill. lándzsa, melynek többi része esetleg csak

Fig. 22. kép.

⁵⁷⁾ Pauly—Wissowa. Realencycl. III. Suppl. 1148. hasáb utolsó bekezdése.

⁵⁸⁾ Dobruszki. i. m. 50. lap. 44. kép (leírása 74. l. p. 71. sz.).

⁵⁹⁾ U. o. 59. lap. 53. kép (leírása 78. lap. 92. sz.).

festéssel volt jelezve.⁶⁰⁾ Magunk az emlékek többségének analogiája alapján az utóbbi nézetet vagyunk. Ugyancsak az analogiák (pl. 22., 25. kép) alapján feltehető, hogy a ló homlokán az a meglehetősen érthetetlen dolog nem más, mint bokréta. Ezt a feltevést azonban megintatja az a tény, hogy 7. képünkön a lovas előtt álló alak melléhez tartott kezében ugyanez van vagy legalább is ilyesmi. Nem lehetetlen, hogy kalász-csomó, ami a keleti kultuszok némelyikében szerepel. Ha ez igaz, akkor lovasunk balkezeében tartja, amit megtehet, mert a lónak nincs kantára, amit fognia kellene.

Lehetne vitázni a felett is, hogy a ló első jobb lábával oltárra támaszkodik-e vagy pedig a kőfaragó csak azért vágott itt bele a perembe, mert elszámítván magát, kifogyott a térből. De mindjárt meg is állapodhatunk benne, hogy a tábla technikai kivitele

Fig. 23. kép.

Glava Panéga azonban, mint 23. képünkön látható, újabb változatot is nyújt.⁶¹⁾ Itt a lovas szakálas, bajuszos férfiú; hasonlít az előző osztályban látottak némelyikéhez. A ló lábán is megvannak azok a csatornaszerű bevágások, melyekről ott megemlékeztünk. Az oltáron a ló patája alatt gömb van, a ló alatt kígyó. Felirata:

Ἡρώη Σαλδοκελῆ | τῷ Γαῖ(ο)ῦς Γοδοῦς⁶⁵⁾ εὐχὴν ἀνέ | θηκεν.

⁶⁰⁾ Kazarow, a P.—W. Realencycl. III. Suppl. 137. hasáb.

⁶¹⁾ Dobruszki, i. m. 43. lap. 37. kép (65. lap. 46. sz.).

⁶²⁾ Pauly—Wissowa, Realencycl. Suppl. III. 1139.

⁶³⁾ Dobruszki, i. m. 41. lap. 35. kép (63. lap. 44. sz.).

⁶⁴⁾ U. o. 49. lap. 43. kép (72. lap. 70. sz.).

⁶⁵⁾ Dobruszki Γοληοῦς-t olvas, holott a Δ világos.

nem ad jogot az utóbbi kifogásra, ellenben ha más darabok (pl. 2. képünk) analogiáját tekintetbe vesszük, nincs miért aggódunk az első feltevéssel.

A 22. képünkön bemutatott, ugyancsak Glava Panégától származó emlékeken világosan megvan az oltár, mellette elnagyolva a fa.⁶¹⁾ Felirata: *Ἀσκληπιῷ Σαλδηνῷ εὐχ-
αμέν | οὐ Μοριάνου Φλώρου
Σεύθης | Μοναζένης ἀνέθηκεν.* Kazarow szerint a lovas jobbjának három újját itt az u. n. benedictio latína módján feltartja.⁶²⁾

Másik, ugyanonnan származó darabnak előnye, hogy a lovas kezében a dárda vagy lándzsa, s az oltár mellett a fa, a rajta csavarodó kígyóval, — világos.⁶³⁾ Felirata:

*Ἀσκληπιῷ Σαλδοου[σινῶ]
Καπίων Σαβείνου
δῶρον.*

Utalok arra, hogy első képünk felirata ugyanezzel a Saldokelénos melléknévvel Asklépiost illeti.

Ennek az ábrázolásnak rokona egy ugyancsak római kori — bizonyára tévesen — síremléknek mondott emlék felső mezejében is látható, nagyon kezdetleges kivitelben.⁶⁶⁾ Lelőhelye ugyancsak Bulgáriában Karaisen; felirata:

Heroni Isthliostlae
L(ucius) Tanicius Zosimus
cum suis de suo
posui(t).

Hasonló ábrázolást látunk a pisidiai Baris és Isinda érmein, melynek ezt a leírását olvassuk: ifjú páncélos lovas, jobbra vágat; jobbában dárda, mellyel a lova előtt emelkedő kígyó felé sújt.⁶⁷⁾ Ennél is fontosabb új jelenség az oltáron levő golyó, amit különösen a Rajna-melléki analógiák alapján a világuralmat jelentő gömbnek kell vennünk. Egy mainzi emléken Juppiter jobb lábával lép a gömbre,⁶⁸⁾ máskor más istenségek a kezükben tartják, mint a keresztény uralkodók az u. n. birodalmi almát, ami szintén az uralkodói jelvények egyike. Abban megegyeznek az ismertetők, hogy amikor ezek az istenségek — Juppiter, Apollo, Diana, Fortuna, Victoria, stb. — golyóval ábrázoltatnak, semmi esetre sem a tiszta római felfogásban, hanem a Rajna vidékén idegen hatásként értelmezendők.

Újabb változatot szemléltet 24. képünk, hol az oltár melől vaddisznó dugja ki a fejét.⁶⁹⁾ A Glava Panégától származó emlék felirata:

Κυρίω Ἀσκληπιῷ
Τ(ίτος) Φλαούιος Ἀμάτοκος Ἀματό
του ἐν ᾧ ἀμενός ἀνέ | θηκεν.⁷⁰⁾

Fig. 24. kép

⁶⁶⁾ Dobruszki, III. lap. 90. kép.

⁶⁷⁾ Babelon, Collection Waddington, nrs. 3640, pl. III. 7. és 3752. — Imhooft—Blumer, Kleinasiatische Münzen, II. 366. nr. 4.

⁶⁸⁾ W. Reeb, Festschrift zur Feier des 50. jähr. Bestehens des römisch-germanischen Centralmuseums, Mainz, 1902. 48—49. lap.

⁶⁹⁾ Dobruszki, i. m. 38. lap. 32. kép (61. lap. 41. sz.).

⁷⁰⁾ Hasonló nevű ember ajánlotta fel az 5. képünkön bemutatott és ugyanonnan származó emléket. Minthogy azonban itt filiatio is van a névben, nem lehetetlen, hogy ez, annak a fia.

Egyezik ezzel egy Novoseloból való, ugyancsak bulgáriai emlék, melynek felirata:⁷¹⁾

*Κυρίω Ἀσκληπιῶ
Σωκράτης εὐχαριστήριον* sic!

Más példánál az a bővülés, hogy a vadkanra kis kutya acsarkodik; egyébként egyeznek a most említettekkel. Itt kettőt említünk meg. Az egyiknek felirata:⁷²⁾

*Κυρίω
Ἀσκληπιῶ Σαλδο-
κεληνῶ
Φλ(αούιος) Ῥοδοπιανός χαρισ-
τήριον.*

Fig. 25. kép.

A másikon ez olvasható:⁷³⁾

*Κυρίω Ἀσκληπιῶ
Σαλδοβουσην[ῶ]*

Van olyan, melyen a kutya már bele is harap az oltár mögül előbuvó vadkan orrába.⁷⁴⁾ Ennek kissé sérült felirata:

*Ἀγαθῇ τύχῃ
Μοσιανός Αὐλονζέρε[ος]
Κοιρίω Ἀσκληπιῶ ἀ[νέθηκεν].*

„Széles ecsetkezelésű” technikájával később ismertetendő csoporttal tart rokonságot, tartalmilag azonban ide-sorolandó az az ugyanonnan származó emlék, melyet itt is bemutatunk (25. kép), s amelynek felirata:⁷⁵⁾

*Silvano Sancto
ex vico Longinopara
heredes Effecenthi Coci . . .*

Van arra is eset, hogy a vadkan nem az oltár mögül dugja ki a fejét, hanem versenyt szalad a lovassal, mire

⁷¹⁾ Dobruszky. 88. lap. 67. kép.

⁷²⁾ U. o. 36. lap. 30. kép.

⁷³⁾ U. o. 37. lap. 31. kép (61. lap. 39. sz.).

⁷⁴⁾ U. o. 44. lap. 38. kép (67. lap. 49. sz.).

⁷⁵⁾ U. o. 60. lap. 54. kép (79. lap. 109. sz.).

jó oka van, mert a nyomában ott látjuk a kutyát,⁷⁶⁾ sőt az utóbbi néha mári bele is harap a combjába.⁷⁷⁾ Az elsőnek felirata:

[Ασκ]ληπιῶ Σαλδουσηνῶ
Τάρσας Τάρσον Πανταλιώτης⁷⁸
εὐχαριστήριον.

A másiknak felirata nagyon sérült:

Γεῶ ἐπηζό[ω] Αὐ]λαρχηνῶ Αὐ[ρ](ήλιος)
Μουκιαν[ός] της Ζένο . . .
Τυρην[ός] η]ς Ἀβρέτ[ελμυς?]
Νικί[σιος?] εἰχαριστή[ριον].

Ugyanilyen tartalmú a 26. *képünkön* bemutatott dunapentelei (Intercisa) emlék, melyet Hampel közölt először, s melynek felirata:⁷⁹⁾

Κυρίῳ Κενδρείσω
Βειθύνικος Τάρσον εὐχ-
ήν,

míg egy Dičinből származó sérült darabon ez olvasható:⁸⁰⁾

Χρηστὸς Ἀλεξάνδρου
ὑπερ τοῦ συνεργίου.

A 27. *képünkön* bemutatott darabot Gyulafehérvárott (Apulum) találták és ugyancsak Hampel mutatta be.⁸¹⁾ Itt a lovas alatt a kutya nyulat üldöz, ámbár a részletek sok vonása arra mutat, hogy e tábla faragója előtt ugyanaz a minta állott, mint a 23. *képünkön* bemutatottak készítője előtt. Ha a lovas lábainak rajzát nézzük, ugyanerre az eredményre jutunk épenúgy, mint ha azon csóváljuk a fejünket, hogy miért van akkora pata a lónak az oltárra támaszkodó lábán? Ha azonban a 23. képen látjuk, hogy az oltáron még egy gömb is van, — azonnal megértjük ezt is.

Fig 26. kép.

⁷⁶⁾ Dobruszki, i. m. 40. lap. 34. kép (63. lap. 43. sz.).

⁷⁷⁾ U. o. 115. lap. 93. kép.

⁷⁸⁾ Egy ilyen Pautaliából való fogadalom lerovóval már találkoztunk. (9. kép.)

⁷⁹⁾ Arch. Ért. XXXI. (1911.) 411. lap.

⁸⁰⁾ Dobruszki, i. m. 131. lap. 106. kép.

⁸¹⁾ Arch. Ért. XXV. (1905.) 3. lap. 8. sz.

Nyúl helyett szarvas tölti be az üldözött szerepét egy felirat nélküli Glava panégai emléken, mely egyébként teljesen egyezik a most bemutatottal.⁸²⁾

Hiányos, mert a lovas jobb karja letörött, az itt képen is bemutatott (28. kép) ugyancsak Glava panégai lelet, melyen szarvasmarhát marcangoló oroszlán van.⁸³⁾ Felirata:

Jul(ius) Val(erius) dec(urio) posuit.

b) A vágató lovas egy vagy több álló emberi alak társaságában.

Az idesorolandó emlékek általános jellemzéséül azt mondhatjuk, hogy ugyanabban a viszonyban vannak az első — nyugodtan léptető vagy álló lovassal jelezett — osztály b) alosztályába sorolt emlékekkel, mint a most lezárt osztálybeliek a nekik megfelelőekkel: a leglényegesebb különbség köztük, hogy a lovas ezeken vágat, amazokon léptet vagy áll. Természetesen lehetnek a részletekben eltérések.

Legegyszerűbb az a Glava panégai lelet, melyet 29. képünkön mutatunk be.⁸⁴⁾ A lovas ábrázolása pontosan olyan, mint 21. képünkön. Csakhogy itt bővebb a jelenet, mert a ló farkát fogó ifjú is megvan. Felirata:

Κυρίω Ἀσκληπι[ῶ]
Βριζενίς Μονακα-
κίης ἐοχίρ.

Ugyancsak Szófiában őriznek egy fogadalmi oltárt, melynek lelőhelye Topuslaré.⁸⁵⁾ Az oltár felső része aedicularszerűen van kiképezve, s abban a mi lovasunk, előtte oltár fával és kígyóval. A lovas mögött a már ismert ifjú, kiről azonban nem tudjuk, hogy fogja-e a ló farkát vagy nem? (30. kép.)

Az alsó sávban az oltár mellől előbújó egy és a vele szemben álló két állat, szintén ismert jelenete a lovas ábrázolásoknak. De azt, hogy miféle állatok, a képről nem tudjuk megállapítani. A felirat vége hiányzik, s így nincs meg sem a felajánló neve, sem a felajánlási formula. Egyébként így hangzik: Γενικῶ

Ἀπόλλωνι
Ἀτίλιος Οὐάλης
στρατιώτης λεγ(ιῶνος)
[?] Κλ(αυδίας)

⁸²⁾ Arch. Ért. XXV. (1905.) 58. lap, 52. kép.

⁸³⁾ Dobruszki, 51. lap, 45. kép (74. lap, 72. sz.).

⁸⁴⁾ Dobruszki, i. m. 42. lap, 36. kép (64. lap, 45. sz.)

⁸⁵⁾ Filow, Bulletin Soc. Arch. Bulg. III. (1912.) 37. lap, 32.

Fig. 27. kép.

Nem merőben újdonság a 31. képünkön bemutatott ábrázolás sem.⁸⁶⁾ Hiszen még a ló feje mellett látható ovális tárgyval is foglalkoztunk már, s azt a lovas baljában tartott pajzsnak mondtuk. A lovas előtt itt is oltár van fával, rajta kígyóval. De ott látunk egy öreges férfit is, összefogott kézzel. A ló alatt — elmosódottan — az ismert állatharc. Hasonló jelenet van a főmezőtől párkánnyal elválasztott alsó sávban, melyben oroszlán üldöz valami meg nem határozható állatot, talán szarvasünőt, míg a jelenet többi része egészen lekopott. Felirata:

Κυρίω

Ἀσκληπιῶ

Σαλδοονισσηνῶ καὶ Ἰγεία

Κ(αῖος) Ἀνθέστιος Οὐαλεριανός β(ενε)ρ(ικιάριος).

Lublinból került a szófiai múzeumba az az emlék, melyet 32. képünkön mi is bemutatunk.⁸⁷⁾ A lovas alatt itt is valami állatharc elnagyolt rajza. Felirata:

Heroni

Aurelius Mucapaibe(s)

miles ex votum (sic!) l(ibens)

m(erito) p(osuit)

Itt említjük meg azt a Kazarow által közölt példát, mely ezzel édestestvér, s melynek felirata szintén latin nyelvű és így szól:

Eroni sancto

Ant(onius) Mercurius e(ques) n(umeri)

C(ontariorum?) P(annoniorum?)

ex v(oto) p(osuit).⁸⁸⁾

Előbb Téglás Gábor, majd Hampel József is közölte a 33. képünkön is bemutatott sarmizegethusai domború művet.⁸⁹⁾ Itt a lovas előtt

látható egy emberi alak, kit Hampel fátyolos nőnek mond, de alaptalanul; a lovas mögött az ifjú halvány körvonala. A lovas alatt jelzett sziklás vidéken két szarvasmarha hever. Utóbbiakkal kapcsolatosan egyelőre csak röviden utalunk arra, hogy a dioskuroknak szoktak két ökröt áldozni. (Pauly—Wissowa, Realencycl. V. 1108.)

Hampel egyébként még három sarmizegethusai hasonló alakot közöl, ahol a lovas előtt és után egy-egy emberi alak látható; a lovas alatt pedig — többé-kevésbé

Fig. 28. kép.

⁸⁶⁾ Dobruszki, i. m. 34. lap. 28. kép (57. lap. 36. sz.).

⁸⁷⁾ U. o. 107. lap. 86. kép. 152. sz.

⁸⁸⁾ Bulletin Soc. Arch. Bulg. I. (1910.) pag. 112.

⁸⁹⁾ Arch. Ért. XXVIII. (1908.) 83. lap. 1. ábra, XXXI. (1901.) 416. lap.

világosan — az ismert jelenet az oltár mellől előbújó vadkan és a vele szembeszálló kutya között.⁹⁰⁾

b) A lovas vadászatról tér meg.

Míg az előző alosztályba azokat az emlékeket soroztuk, melyeknél a lovas üldözi a vadat, ebbe az alosztályba azokat sorozzuk, melyeken a lovas az elejtett vaddal tér meg.

Legegyszerűbb ebben az alosztályban az a töredékes darab, melyet az Erdélyi Múzeumban őriznek (4617. lelt. sz.) és valószínűleg Sarmizegethusában került napfényre. (34. kép.) A jelenet nagyon kis területre van összeszorítva, s valószínűleg ez a magyarázata annak, hogy az ábrázolás minden sallang nélkül való. A lovas jobb karját itt is

Fig. 29. kép.

felemelve tartja, mint az előzőknél, s ezzel tér el a következőkben ismertetendő daraboktól. Viszont az utóbbiakkal egyezik abban, hogy a kezében nem dárdát tart, hanem egy elejtett nyulat, hátsó lábainál fogva. A ló alatt kutya szalad versenyt a gazdájával.

Mindenben — még a technikai kivitelben is — egyezik ezzel a szófiai múzeum 3880. számú darabja, aminthogy az erdélyi és bulgáriai darabok technikai egyezése éppen nem ritkaság.⁹¹⁾

Ennél valamivel bővebb az a kompozíció, melyet ez Glava Panégánál talált és itt 35. képünkön bemutatott domború műves táblán látunk. A vágató lovas egyedül van; jobbáiban a hátsó lábainál fogva tartott nyúl, melynek fejét és egyik első lábát egy-egy kutya cibálja.⁹²⁾

Másik ugyanazon lelőhelyről származó és ezzel édestestvér darabról azért emlékezzünk meg, mert felirat is van rajta.

Egyébként a nyúl és a belekapaszkodó két kutya rajza annyira elstilizált, hogy ha nem tudnók már az előzőkből, hogy mit keresünk a rajzban, nehezen jönnénk rá.⁹³⁾ Felirata:

Κοῖσιω θεῷ ἐπιπ(ι)ῶ
Κλαυδί(ο)ς Μάξιμος
β(ερε)φ(ι)αίριος ἐχαραστήριον.

⁹⁰⁾ Arch. Ért. XXV. (1905.) 4. és 6. lap, XXVI. (1906.) 435. lap.

⁹¹⁾ Pl. ezzel rokon technikai kivitelű mutat a 27. képünkön látható, továbbá a szófia múzeum több darabja.

⁹²⁾ Dobruszki, i. m. 52. lap, 46. kép.

⁹³⁾ U. o. 48. lap, 42. kép (71. lap, 68. sz.).

A felirat *ἐπι(π)ίω* szavát Weinreich *ἐπηζώω*-nak kívánná magyarázni,⁹⁴⁾ azonban minden alap nélkül, mert az itt adott olvasás kétségtelen, s nyilvánvalóan = *ἐφ' ἑπιίω*.

Újabb változatot képvisel a 36. *képünkön* bemutatott darab, melynek eredetije Todoricenéből került a szófiai múzeumba.⁹⁵⁾ Itt a ló előtt nincs ugyan oltár, de a *ἴα* lombja, s mellette az a két letakart fejű nő, kiket már régebbtől ismerünk (pl. 13. kép), továbbá a ló farkát fogó férfiú, — megvannak.

A lovas alatti jelenet az eddig említettekkel szemben annyiban módosúl, hogy a lovassal szembejövő állat nem vadkan, hanem oroszlán. Felirata:

Εὐχήν
Φλάρι(ο)ς Βάσσου βειρα-
νός δεκουρίων.

Végül a harmadik változatra ugyancsak a Glava Panégától idézünk példát.⁹⁶⁾ Itt a főmező alatt, attól párkánnyal elválasztva, még van egy domborúműves sáv. — A főmezőben ugyanaz a jelenet, melyet az előzőknél már láttunk, csakhogy a nyúlba nemcsak egy kutya, hanem egy inkább oroszlán kinézésű állat is kapaszkodik.

Az alsó sávban hím és nőstény oroszlánok marcangolnak meg nem határozható állatokat, talán szarvasféléket. Felirata:

[*Ἀσκληπιῶ*] *Σαλδοβυση[νῶ]*
Μάρκος Λούκιος(ς) κικρίτωρ εὐχήν.

c) A vágató lovas emberi alakot tipor el.

Az itt felsorolandó emlékek az előző osztály *c)* alosztályabeliekhez csatlakoznak nemcsak külsőségeikben, hanem tartalmilag is. Viszont amint azoknak megvan a kapcsolatuk az *a—b)* alosztályokkal, úgy ezek is kapcsolódnak ennek az osztálynak előző csoportjaihoz. A főalak itt is vágató lovas, kinek felemelt jobbában fegyver (dárda, tör vagy harci bárd) van. Felirat — fájdalom — egyiken sincs.

A 38. *képen* bemutatott tárgy a belgrádi múzeumban van, ahová Görögországból került; Hampel már leírta.⁹⁷⁾ A lovas fején phrygiai sipka (?); kezében tör. Előtte két

Fig. 30. kép.

⁹⁴⁾ Ath. Mitt. XXXVII. 21.

⁹⁵⁾ Dobruszki. i. m. 102. lap. 82. kép. 146. sz.

⁹⁶⁾ U. o. 35. lap. 29. kép (57. lap. 37. sz.).

⁹⁷⁾ Arch. Ért. XXIII. (1903.) 319—20. lap. 14. kép és XXXII. (1912.) 337. lap.

női (?) alak, mögötte a ló farkát tartó ifjú. A ló lábai alatt emberi alak, melyen valami állat (kutya? oroszlán?). A lovas feje mellett bevésített keresztjelek nyilván csillagok akarnak lenni. Három van: egyik a lovas fejétől balra, kettő attól jobbra. Az egyik bizonyára magára a lovasra vonatkozik, a másik kettő azokra az alakokra, akiknek csak mellképei láthatók, s akiket az említendő analógiák alapján, méltán tekintünk a nap és a hold megszemélyesítőinek. Mellettük kígyók csavarodnak.

A főmezőtől párkány által elválasztott sávban a képen elmosódó ábrázolás, melyet a múzeum igazgatója így sorol fel balról jobbra: határozatlan tárgyra követ-

kezik egy szárny, azután kráter, háromlábú asztal, egy madár (sas vagy kakas) szembe, végül a sarokban — talán — kígyó.

Fig. 31. kép

A 39. képen sarmizegethusai emléket mutatunk be, melynek nagy hibája az, hogy nagyon hiányos. Mind a mellett megállapítható, hogy a lényegileg az előzővel egyező ábrázolás itt három mezőre van elosztva. Legnagyobb a középső, melyben a lovas tiporja az emberi alakot; előtte két vagy három alak. Téglás Gábor, aki magát a tárgyat látta, a három alakot úgy írja le,⁹⁸⁾ hogy mindhárom szembe fordul a lovassal; az első női alak földig omló bő ruhában, phrygiai sipkával; minthogy azonban az előző kép fedetlen fejű lovasán is ilyet lát — ami merőben érthetetlen, — ezt is kétkedéssel fogadhatjuk. Ugyanez alak jobbát felemeli a lovas felé. A második alakot szintén phrygiai sipkás, szakálas férfiúnak mondja, aki félre hajtott fejét jobbjával támasztja; a harmadik felemelt baljában egy ki nem vehető tárgyat emel, amit Téglás hajlandó kehelyfélnének nézni.

A keskeny felső mezőben a hold megszemélyesítője, s mellette talán kígyó.

Az alsó sáv jobb oldalán háromlábú asztal, mely felé pálcával nyúl a tőle balra ülő férfiú. Azután lobogótűző oltár következik, s azon kosfej, mellette egy férfi, aki baljával nyúl feléje.

Az emléket Hampel is felvette a maga sorozatába, de maga nem látta. Minthogy pedig néhai Téglás Gábornak a szeme nem volt kifogástalan, csak annyit vehetünk biztosnak, amennyit a képről megállapíthatunk.

⁹⁸⁾ Arch. Ért. XXVIII. (1908.) 84. lap. 2. kép.

Arról, hogy körülbelül mi lehetett az előző ábrázoláson, felvilágosítást ad egy tordai emlék, melynek képét itt bemutatjuk. (40. kép.)⁹⁹⁾ Ez is három mezőre tagolt. A középső mező középpontjában a lovas van jobbra; a ló azonban nem nagyon ló formájú; a lovas kezében dárda, ruházata, mint az eddigieknek. A ló alatt az eltiport ember. A lovas előtti három alak közül a két baloldalt Hampel nőknek tartja, a legfelsőt férfiúnak; a lovashoz legközelebb álló nő, kezét leeresztve összeölgja, a középső jobb kezét arcáig emeli, a férfi felemelt baljában talán poharat tart. A lovas mögött két ifjú emel valamit. Hampel azt mondja róluk, hogy „rúdiélét” visznek. Mi nem tartjuk merőben alaptalannak, mivel a kétgerenda, keresztgerendával összekötve (*dózsava*) a dioskurok legrégebbi jelvénye, s hogy a dioskurok kultuszának ezekkel az emlékekkel van kapcsolata, sok jel bizonyítja.

(Pauly—Wissowa, V. 1107.) — A felső mező két sarkában a nap és a hold megszemélyesítői mellképben; középen egy edényféle, melyet Hampel később hajlandó tojásnak magyarázni,¹⁰⁰⁾ mely felé két oldalról kígyók emelik szakálas-tarajos fejüket. Mi edénynek tartjuk, megemlékezvén arról, hogy a dioskurok kultuszában van ilyen amphora két kígyóval övezve. (P.—W. V. 1108.)

Fig 32. kép.

Az alsó mező bal sarka hiányosan maradt meg. Egy meztelen ifjú baljával a középen álló oltár fölé nyúl, melyen valami — meg nem határozható — van; jobbával hurocolt valamit az oltárhoz (kos?). Azután a már előző képről ismert jelenet azzal, hogy amit ott pálcának mond Téglás, Hampelnek sokkal valószínűbb feltevése szerint kés. — Hampel különben a jelenetek megfejtéséhez igénybe vesz egy viminaciumi, jelenleg Belgrádban őrzött agyagtáblácskát is, mely nagyon sérült ugyan, de az alsó mezeje teljes, s az áldozati jelenetet bővebben szemlélteti.¹⁰¹⁾

Végül egy nagyon sokszor megbeszélte emléket mutatunk be,¹⁰²⁾ mely némely tekintetben erősen kéri az eddigiek közül, másfelől azonban rokonságot tart velük. (40. kép.) Az emléket Rómából szerezte a berlini múzeum, s 1854. óta többször

⁹⁹⁾ Arch. Ért. XXIII. (1903.) 321. lap. 16. sz. és 418. lap. 6. ábra.

¹⁰⁰⁾ U. o. XXXI. (1911.) 417. lap.

¹⁰¹⁾ U. o. 419. lap.

¹⁰²⁾ Hampel, Arch. Ért. XXXIII. (1903.) 322. s köv. II. 17. szám.

közölték.¹⁰³⁾ Négyyszögű, domború műves bronztábla. A két szélén cyprusi, melyekből kígyó nő ki, melyeknek teste a felsőrészen vízszintesen nyúlik előre, s a középtáján egymással szembe kerül a fejük. Itt a kettő közt sugárkoszorús fej. A két felsősarok egyikében a napot, másikában a holdat megszemélyesítő mellkép, mellettük egy-egy csillag.

A középén vágatató, szakálas lovas, phrygiai sipkával, jobbában fokos balta. Emberi alakot tipor el. Előtte női alak, hosszú ruhában, fátyolos fejjel; előre nyújtott kezeivel valami megrakott tálcáfélét tart. Mellette phrygiai sapkás ifjú rhytont tart magasra. A lovas mögött szakálas férfiú baljában emberi álarc, felemelt jobbában valami meghatározatlan tárgy, mely semmiesetre sem tartozik össze a kosfejjel. Utóbbinak pendentja a szembe levő oldalon cista vagy leborított kosár.

Fig. 33. kép.

Az alsó mezőben balról jobbra: kos, bika, asztal rajta hallal és holló; a kos fölött méces, a holló fölött kráter. Ne hagyjuk említetlenül a ló fejének azt az idegenszerű ábrázolását, mely már az előző képen felkeltette figyelmünket.

Ha most már ebbe a második osztályba sorozott emlékek összefoglaló jellemzését kívánjuk adni, mindenek előtt azt kell megállapítanunk hogy sok bennük az egyező vonás az előző osztály darabjaival. Általánosan meglevő eltérés, hogy itt a lovas mindig vágatató vagy vágatásból áll meg; továbbá az, hogy az előző osztályban is meglevő *a)*, *b)* és *c)* csoportok képviselőinél a lovas fegyvert tart felemelt jobbában, míg amott csak egyszer van fegyvere. De az újonnan felvett *b₁)* alosztálynak ezekkel való összefüggését mu-

tatja, hogy az e csoportban első helyen említett emléken a lovas még felemelt jobbában — egészen természetellenesen — tartja a nyulat. Bizonyos, hogy ezeken az emlékeken a lovas vadász vagy harcos jellegű, s a harc, üldözés akár mint folyamatban levő, akár mint befejezett cselekvés valamennyin végig vonul.

Ha most az egyes alosztályokat vesszük sorra, az *a—b)* alosztályok előképeit épenúgy megtaláljuk a klasszikus görög síremlékek közt, mint az előző osztályban. S hogy ennek a lovas emlékeknek továbbra épenúgy

¹⁰³⁾ Gerhardt, Arch. Zeitung XII. (1854.) 209. s. köv. — Monumenti dell' Instituto, IV. 38. lap — Lenormant, Revue Arch. 1874. XXVIII. 306. stb. Számomra e művek nem voltak hozzáférhetők.

megmaradt a síremlékekkel való szoros kapcsolata, nem egy tanúbizonyságra hivatkozhatunk.

A harcos lovast ábrázoló síremlékek közt ott találjuk a görög művészet fénykorából a Dexilosféle ismert síremléket és a Villa Albani gyönyörű domborművét.¹⁰⁴⁾ Artemidoros athéni síremléke viszont, ha gyalog is, de ugyanolyan környezetben ábrázolja a vadász ifjút, mint az e csoportba tartozó lovas emlékeink. Ott látjuk az ifjút, hű kutyájával, amint szűrésre készen várja a fa mögül előtörő vadkant. A sziklás erdőségben különféle vadak; a fa egyik száraz ágán tarisznya, két elejtett nyúllal.¹⁰⁵⁾

De azt, hogy a mi lovas emlékeink keletkezése idejében, vagyis a római korban is szoros kapcsolat volt ezen emlékek és a sír között, a konstantinápolyi múzeum 1046. számú síremléke mutatja csalhatatlanul. (42. kép.) A négy családtag képével díszített síremléken, mintegy „szív-pajzban” ott van a mi lovasemlékeink ezen a) alosztályának egyik példánya, még pedig külön darabként felerősítve.

Tanulságos még egy várnai és egy kotsulari síremlék. Amannak az alsó fele letörött, de aligha sok hiányzik belőle.¹⁰⁶⁾ Itt a mi vágató lovasunk van, jobbában lándzsával; előtte fa kígyóval. Az emlék a felirat tanúsága szerint Agathenor nevű ifjú herosnak szól.

A másik felirat nélküli síremlék; a feliratos része talán elveszett.¹⁰⁷⁾ Vágató lovas balra. Előtte korinthusi oszlop körül csavarodó kígyó.¹⁰⁸⁾ A lovas alatt oroszlán marcangol szarvast. A lovas mögött lefelé fordított fályára támaszkodó szárnyas genius. A közlő

Fig. 34. kép.

¹⁰⁴⁾ Conze, Attische Grabreliefs, Taf. CCXLVII. nr. 1153.

¹⁰⁵⁾ Conze, Attische Grabreliefs, Taf. CCCCXLIX. nr. 2052.

¹⁰⁶⁾ Kalinka, i. m. 230. lap, 286. sz., 88. kép.

¹⁰⁷⁾ U. o. 232. lap, 288. sz., 89. kép.

¹⁰⁸⁾ Kalinka az oszlopot „aránytalanul kis koronájú fának” mondja. Mi azonban az idézett (19. kép) konstantinápolyi példa alapján mondhatjuk oszlopnak.

megjegyzni, hogy az innen-onnan összeszedett elemekből álló kompozíciónak nincs meg az értelme.

Az, hogy a római korban különösen lovas katonák síremlékein szívesen alkalmazták a mi lovasunk képében a harcost, a sok emlék közül két szófia i emlékekkel igazoljuk.¹⁰⁹⁾ Különösen az érdemel figyelmet, melyen az alsó mezőben u. n. Epona-ábrázolás is van. Az elsővel rokon viszont az a császári síremlék, melynek középső mezejében a lovas szarvast űz.¹¹⁰⁾ A felső mezőben négytagú család képe, az alsó szolgált a felirat számára. — De a Rajna-mellékén is el volt terjedve ez a síremlék-typus. A bonni múzeumnak négy olyan emléke van, melyre itt tökéletes analógiaként hivatkozhatunk.¹¹¹⁾ Különösen az első mindenben azonos a mi vágató

Fig. 35. kép.

lovasunkkal, még a lófejnek szokatlan ábrázolását is megtaláljuk 39—40. képeinken. A 2—4. képeken az is ki van fejezve, hogy a lovas katona volt. Minthogy mind a négyen más-más az arc, könnyen támadhatna az a gondolatunk, hogy az emlékek készítője arcképszerűsége törekedett. Holott valójában úgy áll a dolog, hogy mindezek arcok jó ismerőseink az eddigi votivumokról.

A távolabbi analógiákat keresve, eljutunk a berlini múzeum egy kis terrakottájához (9685. sz.), mely Horust ábrázolja lovon, jobbában lándzsával.¹¹²⁾ Ez az istenség a hellénisztikus korban gyakran szerepel harcosként, ami különben az ő lényének megfelel: ismeretese azok a domborúműves ábrázolások, ahol a krokodiluson

álló istenség kezében bambuszt, botokat, lovat, oroszlánt és skorpiót tart;¹¹³⁾ mellette rendszeren a napisten képe is ott van, esetleg más istenség is.¹¹⁴⁾

Az egyiptomi hellénisztikus-kori vallás részletei sok tekintetben hét lakattal vannak előttünk elzárva. De azért egyet-mást ki tudunk hámozni

¹⁰⁹⁾ Bulletin, 1912. (III.) 3. lap, 1. kép; Dobruszki, i. m. 136. lap, 111. kép.

¹¹⁰⁾ Arch. Ért. 1902. (XXII.) 29. lap, 7. kép.

¹¹¹⁾ Lehner, Das Provinzialmuseum in Bonn, I. (1905.) Taf. VII, 1—4.

¹¹²⁾ Erman, A.: Die ägyptische Religion, 2. kiad. 249. lap, 148. kép.

¹¹³⁾ Maspero—Roeder: Führer durch d. ägyptische Museum (1912.) 102. lap, 687. sz. 52. tábla.

¹¹⁴⁾ Erman, i. m. 181. lap, 97. kép.

a ránk maradt ábrázolások jelentéséből. Így pl. ismeretesek az edfui Horus-templomban tartani szokott négynapos ünnepség szertartásai.

E szertartások során ilyen kijelentések hangzanak el a papok ajkáról: „Erővel és hatalommal közeledsz, *megölted a sárkányt!*” A továbbiakban egyebek közt a feláldozott ökör egy combját a tömeg közé dobják, hol egy *Horusnak nevezett* (és nyilván annak képében megjelenő) *ember* fogja el. Az is a szertartások közé tartozott, hogy viaszkból készült vízi lovat, agyag krokodilusokat, továbbá halakat dobtak a földre, melyeket a *papok széttaposnak és késsel szabdalnak*, mondván, hogy: „az edfui Horus győzedelmeskedik minden gonoszon”. Legvégül pedig a történetek magyarázatául kijelentik, hogy: az Isten és a király ellenségei megsemmisítettek”.¹¹⁵⁾

Az e csoportba sorolt emlékeink nyilvánvalóan votivumok, bár felirat aránylag kevesen van. Az istenségek közt szerepel a Heros, Asklépios (mindketten különböző melléknevekkel), Theos epékoos Aularchenos és Agathé Tyché. Nagyon fontos eset, hogy *az egyik ajánlás Heros Saldokelénosnak szól, mely melléknev egyébként Asklepios melléknevei közt szokott szerepelni. Túlzás volna ebből azt a következtetést vonni le, hogy Heros tehát egyenlő jelentésű volna Asklepiosszal.* Hiszen ez a melléknevekben való egyezés nem jelent többet, mint az a másik tény, hogy az emlékek egyszer Asklepiosnak, máskor Herosnak, Apollonnak, Silvanusnak, Aphroditénak, stb. vannak ajánlva.

Fig. 36. kép.

Arra, hogy a *b) alosztályba* sorozott emlékeink is megtartják a sír-emlékekkel való ősi kapcsolatot, jó bizonyság egy Cirpanban talált sír-emlék.¹¹⁶⁾ Tipikus római sír-emlék, három mezőre tagolva: legfelül a lovas, alatta a halottj lakoma, végül a sírfelirat. Ugyancsak Bulgáriából egy díszes szárkofág tympanonjáról is ismerjük a vágató lovas ábrázolását. hol a lovas baljában a 6. és 31. képünkön is látott pajzs van, a ló farkát ifjú fogja, a ló első lábai alatt kutyák vadkannal harcolnak, a lovas mö-

¹¹⁵⁾ Erman, i. m. 236. lap.

¹¹⁶⁾ Dobruszky, i. m. 126. lap, 103. kép.

gött oroszlán tép valamit.¹¹⁷⁾ Azok a lovasemlékek, melyeken felirat van, az emlék votivum voltát bizonyítják itt is, aminthogy a szereplő istenségek is az ismertek.

A *b₁) alosztály*, melyben a lovas vadásatról tér meg, síremléken nem igen fordul elő, legalább is nem ilyen határozott analógiákban. Minthogy azonban ez az ábrázolás az előzőknél — a vadászból folyó — cselekmény természetes következményét ábrázolja — helyén való idesorolnunk. Különösen ha figyelembe vesszük a hivatkozott Artemidoros síremléket, hol a még elfoglalt ifjú tarisznyájában a már elejtett nyulak is ott vannak. Vagy még inkább azt a tanagrai (Kr. e. IV. sz.-beli) síremléket, melynek

Fig. 37. kép.

leírása: Vágtató lovasifjú balra; ruházata a chiton fölé öltött páncél, utána lebegő chlamys; petasosa a nyakában lóg. Jobbját a ló feje fölött előrenyújtja. Előtte egy leány áll, fejére is vont hosszú ruhában. Leeresztett jobbjaiban kanna, mellmagasságig emelt baljában csésze. A lovas mögött rabszolga, baljával a ló farkát fogja; jobb vállán, kampós bot végén egy nyulat visz. (Ath. Mitt. 1878. 380. lap, 143. sz.)

Van azonban ennek az alosztálynak egy olyan darabja, mely feliratos része által a többiek fölé emelkedik jelentőségben. Ez a 35. képünkön bemutatott emlék, melyen *Κοιρίω θεῷ ἐπιπιῶ* = *ἐπιπιῶ* ajánlás fordul elő. Ez az egyetlen adat, mely a modern „lovas isten”

elnevezéssel egyezik. Minthogy azonban az ajánló Claudius Maximus beneficiarius, ebből a feliratból tévedés volna azt levonni következtetésül, hogy volt egy bizonyos istenség, melyet általánosan és kizárólag lovasként tiszteltek. A gondolat inkább az, hogy a lovasoknak volt egy isteniük, akit ők kizárólagosan a magukénak tartottak. Valami pontos elképzelésük nem volt róla, mert különben nehezen szerepelne a felirat épen ezen az emléken, mely vadásatról megtérő lovast ábrázol.

Újabb bizonyíték tehát ez is amellet, hogy *az emlékek korában a valóságos képzetek terén nagy bizonytalanság uralkodik*; a hívők szeretnének minél közelebb férni Istenhez, de annak útját-módját nem ismerik,

¹¹⁷⁾ Bulletin, Soc. Arch. Bulg. II. (1911.) 279. lap, 13. kép.

tehát a legkülönbözőbb eszközökkel keresik. Ez a keresés vezet a synkrétizmusához és a mysteriumokhoz, melyek jegyében állanak a *c) alosztályba sorozott emlékek*. Felirat nincs rajtuk, ami lehet véletlen körülmény, de lehet tudatos következménye annak, hogy *vagy nem tudta az illető megnevezni a maga istenét, vagy nem akarta, mert nem volt szabad*.

Maga az ábrázolás változatosabb, mint az előző csoportoknál. Az egyik ábrázolási mód, melyet 38. képiünk képvisel, nagyjában megőrzi ugyan az a—b) csoport jellegét, de csak külsőségekben és legfőbb vonásokban. A lovas itt már győzelmes harcos, aki ellenfelét eltiporja. A phrygiai sipka az ő keleti voltára utal, aminthogy a kutya helyett is a keleti mysterikus valóságok állata, az oroszlán marcangolja az áldozatot. A jelenetnek tanuja a nap és a hold istene is. Az alsó sávban a különböző vadállatok még nagyon emlékeztetnek az Artemidoros sír-emlékén látott erdei tájra.

Az e csoportba sorozott másik darab (40. kép) lényegileg nem sok eltérést mutat ettől. Mert akár edény legyen a felső mező

középpontjában látható tárgy, mely felé a kígyók fejüket emelik, akár tojás, mint Hampel véli,¹¹⁸⁾ bizonyos, hogy a túlvilági élet hitével van kapcsolatban, melyet a nap és hold istenek biztosítanak a lovasnak, ki legyűrte legnagyobb ellenfelét, a Gonoszt. Ezen a győzelmen örvendezve fogadják őt hívó testvérei. Az alsó mezőben viszont az áldozás egyes motívumai láthatók, mint a győzelem természetes következményei.

Fig. 38. kép.

¹¹⁸⁾ Mi nagyon merésznék véljük Hampel feltevését. Szerintünk kétségtelenül edény az, s amikor ezt állítjuk, támaszkodunk arra a megállapításra, hogy lakoniai emlékeken a dioskurok jelvénye két karesú amphora, gyakran kígyókkal. (Pauly—Wissowa, Realencyclap. V. 1108.)

Pontosan ez a jelentése a 41. képen bemutatott ábrázolásnak is, mely pedig külsőleg idegenszerűen hat a többiek mellett. De alapos vizsgálat után itt is ugyanazt a szinkretisztikus (nap, hold, csillagok, kosfej) és mysterikus (álarc, cista, áldozati szerszámok és állatok) felfogást találjuk. Maga a lovas sem elégszik meg a phrygiai sipkával, hanem fegyverül is azt a harci bárdot választja, mely Doliche főistenének fegyvere ebben a korban, de eredete a krétai kultúra labrysában keresendő.

II.

Az emlékek kora és értelmezése.

Részletesen ismertettük és közbevetőleg méltattuk is az emlékeanyagot, melynek problémájához hozzá kívánunk szólni. Nem állítjuk, mert magunkat sem ámitjuk azzal, hogy valamennyi e nemű emléket számbavettünk. Azt hisszük azonban, hogy minden olyan változatot megismertettünk, mely a végső következtetést befolyásolhatja.

Végső következtetésül arra a meggyőződésre jutottunk, hogy *tévedés ezekben az emlékekben valamely speciálisan thrák nemzeti istenség ábrázolását látnunk. Akkor járunk el helyesen, ha azokban a korokra jellemző Üdvözítő-keresésnek sajátos, az északi Balkánon kialakult és onnan részben távolabbi területekre is elkerült megnyilvánulási formáját látjuk.*

Fig. 39. kép.

Akadhatna valaki, aki a kialakulás helyére vonatkozó ezen megállapításunkat felhasználva, azt mondaná: „Más szóval tehát mégis thrák nemzeti jellege van a kultusznak!” Ennek az állításnak azonban határozottan ellene kellene mondanunk. Mert az ábrázolás egységével szemben a legnagyobb változatosság van abban, hogy az emlékek mely istenségnek vannak ajánlva? Apollonnak, Silvanusnak, Asklepiosnak, Artemisnek, stb. szóló ajánlások olvashatók rajtuk. A részletábrázolások viszont a görög mythológiára vonatkozó attributumokon kívül a hellénisztikus keleti vallások túlnyomó hatását árulják el. Ez a bizonyosság, amit látunk az

emlékeken. Azt, ami mögöttük rejtőzik, csak sejtjük, de nagy határozottsággal. Nem más, mint az összes váltság-vallások közös célja: az Üdvözítő, a Megváltó után való olthatatlan vágyakozás, annak lankadatlan keresése. Nem valamely nép vagy terület, hanem az egész hellénisztikus világnak közös lelki állapota.

Fig. 40. kép.

Emlékeink között alig van pontosan datált darab: az egyik *Heros Propylaios*nak ajánlott darab Kr. u. 149-ből származik.¹¹⁹⁾ Abban mégsem lehet semmi kétség, hogy valamennyi a római korból és pedig a császárkor

¹¹⁹⁾ Athenische Mitteilungen, XXXVII. (1913.) 62. lap. Úgy rémlík, hogy még van egy talán III. sz.-beli? — datált emlék, de feljegyzéseimben nem találom.

első századaiból való, vagyis abból a korból, melyben az emberiség eddig ismert legnagyobb lelki átalakuláson ment át és amely sok tekintetben hasonlatos a mi mai világunkhoz. Az okok is nagyjában azonosak voltak. Csakhogy azok a bajok, melyek minket most gyötörnek, akkor sokkal nagyobbak és általánosabbak voltak. A hatalom és a jólét nem az arra legméltóbbak osztályrésze volt, hanem a legönzöbбекé, a legerőszakosabbaké, vagy legalább is a legszerencsésebbeké. Következménye: a jólétben élőknel a vallásos közöny vagy kifejezett vallástalanság terjedése; a nyomorultaknál, szenvedőknel annak a Megváltó (σωτήρ) istennek kétségbeesett keresése, amelyik legalább a túlvilági élet boldogságát biztosítja, az e világi élet szerencsétlenjeinek. Ezt a megváltást kínálják a különböző

Fig. 41. kép.

hellénisztikus keleti vallások a lélek halhatatlansága tanának hirdetésével, aminek feltétele a bűntől való megtisztulás, eszköze a Megváltóval való egyesülés, ami a mysteriumokban történik. Nem minden mysterium-vallásban ugyanazon módon történt ez az egyesülés; a ceremóniák természetesen eltéréseket mutatnak egymástól. De a lényeg egy: a hívőnek át kell élnie a mysteriumban tisztelt istenség életét és halálát azzal a szent biztosítással, hogy ha azt pontosan az előírásoknak megfelelően teszi, részesévé válik a megváltásnak, az új életre való feltámadásnak, mely a boldog örök-élet kezdete.

Az igazi Megváltónak és a Hozzá vezető utaknak és módoknak keresésében merül ki e korszak tömegeinek szellemi tevékenysége majdnem teljesen. „Őt” keresi a tanult ember a maga filozófiai és metafizikai okoskodásaival, a kevésbé tanult a hellénisztikus szellemi áramlatok elemeinek összekeverésével, a vallástörténeti fejlődés minden fokozatából merítő synkrétizmussal; az egészen műveletlen embernek kapóra jönnek a keleti vallások függelékei, a különféle csodás elemek: a vezérlő-csillagokban, a jó szellemekben (angyalok) való hit, illetőleg a rossz szellemektől (daimonok) való félelem. A keleti vallások mysztikuma, keveredve jó adag babonával, természetesen befolyásolja az ősi mythosokat, melyeket egye-

lőre senki sem tagadhat meg teljesen. A befolyásolás idővel olyan változásokat okoz, hogy a régi hitnek már csak külsőségei maradnak meg, helyesebben annak is csak egyes részletei, halvány körvonalai. De ezeknek is módosul a jelentése. Kivált a középosztálynál és a legalsóbb társadalmi rétegek között hódítanak Perzsia, Egyiptom, Zsidóország, Szíria, Kis-ázsia és Görögország vallásainak egymással is összekeveredett tanításai. Egyik területen vagy esetleg az egyik egyénél az egyik, másikonál a másik ver mélyebb gyökeret, esetleg csak ideig-óráig, s így keletkeznek az általános keresésnek egyes dialektusai. *Ilyen dialektust képviselnek a mi emlékeink.* De még ez a dialektus sem egységes, hanem épen azért, mert a bűn halálának és az új emberként való feltámadásnak mystériumát mindenki *egyéni*leg éli át a maga Megváltójával, — sok árnyalatot mutat. Ismertetett emlékeink sorozata is két főtypusra és több kisebb alosztályra és csoportra oszlik. Ha valaki ebben az értelemben, ilyen megszorítással kívánja emlékeinket, mint egy bizonyos területre különösen jellemzőket, akár thrákiaiaknak nevezni, már sokkal elfogadhatóbbnak tartanák, bár akkor is meg kellene jegyeznünk, hogy inkább a tágabb értelmű *területi*, mint nemzeti megkülönböztetést tartanák helyesnek. Visszatérve már most a váltság-keresők küzdelmes munkájához, nem más az, mint az elmúlás és az elmúlást okozó gonosz lény ellen való szakadatlan harc. Az, ami megnyilvánul a perzsa

Fig. 42. kép.

duálizmusban és az egyiptomi vallásban Horusnak és más isteneknek Ré ellenségeivel való diadalmas harcaiban. De ott lappang már a görög túlvilágról való hitben, az olympusiaknak az alvilágiakkal való harcairól szóló tanításokban és az összes előázsiai vallásos tanokban. Ezt a diadalmas harcot látjuk az alvilágot képviselő állatokkal való viaskodásban, melyben az egyes váltság-istenek állatai vannak a lovas segítségére, de leginkább azokon az emlékeinken, ahol a lovas sírra tapos, de még inkább ott, ahol eltiporja ellenfelét, valószínűleg a maga régi levetett, gonosz *Énjét*. Ez ábrázolásokat látva, eszünkbe jutnak az egyiptomi hymnus szavai: Ré

³¹⁾ Arch. Ért. XXV. (1905.) 3. lap, 8. sz.

diadalmaskodik Apophis felett, aki arcra bukik.¹²⁰⁾ A megtisztult, újjászületett hívő pedig siet *testvérei* körébe, hogy velük együtt áldozzon. Ezt fejezi ki emlékeinknek első osztálybeli sorozata, míg inkább a szeretetteljes fogadtatáson van a hangsúly a második osztálybelieknél: mindkettőnél ott, ahol több alak is van a lovason kívül, s ahol a mysteriumi szeretet lakomákra, stb. utaló edények, stb. is vannak.

A Megváltót helyenként más-más névvel illetik, de azt, hogy mindig egyet értenek alatta, írott tudósítás bizonyítja. Szent Hippolytus római

püspök († Kr. u. 235.) őrzött meg egy pogány himnust, melyben a többek közt ez van: . . . Rhea követe, oh Attis! Téged a szyriaiak Adonisnak, Egyiptom népe Osiris királynak hív; Mén égi szarvának a görögök bölcsessége, Szamothráké Adamosnak, a haimoniak Korybasnak, a phrygek egyszer Papsnak, máskor „a Halottnak“, továbbá Istennek, kecske-örzőnek vagy Attisnak hívnak!

Több ténnyel bizonyít ez az idézet. Egyfelől azt, hogy a más-más néven szólított Megváltó lényegében ugyanaz mindenütt. Csupán bizonyos konzervativizmusnak az eredménye, hogy minden terület a maga régi helyi istenségében keresi Őt elsősorban. A másik tény, ami szerves kapcsolatban van ezzel az, hogy a Megváltó, bár akkora hatalom, hogy nélküle nincs váltság, mégsem maga a végső lény, aki adja az örök boldogságot, hanem csak

Fig. 43. kép.

közvetítő: az, ami a görög „heros“ és a keresztyén „szent“. Így érthető az emlékeinken magára vagy különféle helyi jelzőkkel előforduló Heros címzés. De ez a tény magyarázza meg a többi, név szerint megemléített istenség előfordulását is. Azok az istenségek eredetileg mind helyiek vagyis görög felfogás szerint herosok voltak, s csak idővel részesültek rangemelésben. Kivált a gyógyító és más csodatevő herosok emelkedtek — keleti befolyásra — a „nagy istenek“ sorába. Mert hiszen a váltság ténye maga is egy nagy betegségből való meggyógyulás, a halálból való feltámadás,

¹²⁰⁾ Roeder, Urkunden zur aegyptischen Religion, 82. s. köv. II.

azaz valami csodás tény, melynek okozója a csodálatos képességű Apollon, a gyógyító Asklepios, a veszedelemből megszabadító Dioskurok stb. Végül, szintén keleti hatásra visszavezethető tényül megállapítható, hogy már itt megvan a nemsokára általánossá lett *egy Isten*-imádás határozott csírája. Ez a csíra abban áll, hogy minden egyes istenség az egész isteni hatalom birtokosa az ő benne hívőre nézve: summus deus, görögül θεός μεγας.

A rangemelési tendencia megvan a hellénisztikus műveltség egész területén, de nem mindenütt ért el ugyanazon fokra. Sok helyen a Megváltó teljesen összeolvad a Nagy Istennel, míg máshol csak heros marad, legalább névleg.

A Szent Hippolytustól vett idézet megerősíti azt a nézetünket is, hogy a legtöbb helyütt helyi istenségek váltak a Megváltóvá. Ezek az istenségek pedig eredetileg nagyrészt chtonikusok voltak. De nem abban az értelemben, mintha kizárólag földalattiak lettek volna. Ma már tudjuk u. i., hogy a chtonikus istenség nemcsak földalattit jelent, hanem részben a levegőben röpködő és a szélben mozgó szellemek is ebbe a kategóriába tartoznak; ugyanazon tulajdonságaik vannak, mint a herosoknak.¹²¹⁾ Nincs tehát semmi meglepő abban, hogy olyan időben, mikor épen a lélek halhatatlanságának hitével kapcsolatosan, a helyi istenségek tisztelete előtérbe nyomul, a nekik szóló fogadalmakon azokat az ábrázolásokat találjuk, amelyek a görög síremlékeken voltak eredetileg otthonosak. Hiszen a heroizált halottak ábrázolásai ott is azt az alapjában meglevő hitet fejezték ki, hogy a síron túl is van élet. Kivált, ha azt is tekintetbe vesszük, hogy e kornak művészeti vénája teljesen kiapadt, újat teremteni nem tud, hanem csak a készen találtat módosíttatja. Logikus következménye ez annak a meggyőződésnek, hogy ez a világ nem ér semmit, minden boldogság a sírontúli világban van: vagyis ebben a világban nincs szépség, hanem minden hiábavalóság. Ilyen felfogás mellett természetesen elsorvad minden művészet, s a gyakorlati célú művészet s sablonokkal dolgozó mesterségek marta-lékává lesz.

A síremlékek lovas alakjának átvételére csábított az is, hogy a kor isteneinek valamely állaton való ábrázolása általános divatnak mondható. Horust látjuk lovon, még gyakrabban krokodiluson. Mithrast bikán, a dioskurokat és Eponát (Fundberichte aus Schwaben, N. F. II. (1924.) pag. 24. Abb. 19.) lovon, Kybele oroszlánon áll vagy ül, Artemis (Bendis) szarvas hátára kerül, stb. Bikán áll Jupiter Dolichenus, koson vágtat a hindu Agni, s a Romulust és Remust tápláló faskasra kerül Athenai.¹²²⁾ A mi Megváltó Idvezítőnket pedig számárháton látjuk, még pedig úgy, hogy ifjak jönnek vele szembe palmaággal, hasonlóan ahhoz a jelenethez, mikor emlékeinken

¹²¹⁾ V. ö. Sam Wide, Archiv f. Religionswissenschaft, 1907. (X.) 257. s köv. II.

¹²²⁾ Mendel Gustav: Musées imp. Ottomans. Catalogue des sculptures II. 314. lap.

a lovast fogadják férfiak és nők, üdvözlő mozdulattal, esetleg paterával és oinochoëval.¹²³⁾

Részletes tárgyalásunk során az egyik emléksorozatból azt állítottuk, hogy a lovas magát az emlék felajánlóját kívánja jelenteni. Ennek ellene mondani látszik az, amit épen az ímént állítottunk, mert hiszen azokon a síremlékeken, melyek ezen votivumoknak mintául szolgáltak, a heroizált halottat kell látnunk a lovasban; új alkalmazásában tehát az emlék főalakja, a lovas, — magát a herost kell, hogy jelentse. Az ellenmondás azonban csak látszólagos. *Mert hiszen a váltás-vallások alapszellemé az, hogy a hívő egyesül a maga Megváltójával, nemcsak hasonlónak lesz ahhoz, hanem eggyé is lesz vele.*¹²⁴⁾ Emlékeinken tehát a görög klasszikus síremlékektől kölcsönzött formában jelenik meg egy henotheista ideológia, mely a különböző néven nevezett istenséget egyúttal Megváltóként is tiszteli. Az, hogy a feliratos emlékek kizárólag görög és római nevekkal illetik ezt az istenséget, melyhez érdemileg ennek a görög-római pogányságnak alig van köze, szintén nem lehet meglepő, mikor Jupiter O. M. Delichenus, Tavianus, Heliopolitanus, stb. általánosan ismert elnevezések a feliratos emlékekről. Nincs tehát okunk változtatnunk azon az álláspontunkon, hogy mi az esetek túlnyomó részében, az emlékek lovasában a votivum felajánlóját látjuk.

Az ábrázolások részleteiben a legkülönbözőbb vallási nézetek hatásai nyilvánulnak meg. Még pedig olyan vallásokéi, melyek akkor, amikor hatnak, már maguk is elvesztették eredeti alakjukat a hellénisztikus korra nézve jellemző elegyedésben. Épen azért a mellékalakok ki-létének magyarázása ezeknél az emlékeknél részben felesleges, részben céltalan. Felesleges azoknál, ahol nyilvánvaló, hogy minden szorosabb tárgyi összefüggés nélkül, synkrétisztikus céllal vétettek át ezekre az emlékekre. Céltalan azért, mert az esetek nagy többségében nem megrendelésre készült, hanem raktáron tartott áruval van dolgunk, melynek elkészítésére az ajánló egyéni elgondolásának nem volt valami nagy befolyása. Azt, hogy igen gyakran raktári áruval van dolgunk, az egymástól messze eső területeken — pl. Erdélyben és Bulgáriában — napfényre került egyes emlékek nagy hasonlósága, gyakran meglepő egyezése bizonyítja. Az ilyen árúnál természetesen több-kevesebb hűséggel és gondossággal másoltak egy már ősmintát; s legfeljebb arra vigyáztak, hogy a főmotívum mellett lehetőleg sokféle igényt kielégítő változatos készletük legyen. Még síremlékeknél is előfordul, hogy a rajta levő arcképszerű ábrázolások és a sírfelirat szövegében felsoroltak sehogy sem hozhatók összhangba. Kétségtelenül azért, mert a síremléket készen vásárolták valamely kőfaragó raktári készletéből.¹²⁵⁾ Ilyen árúnál tehát az ábrázolásnak minden apró részletét az adott

¹²³⁾ Beschreibung altchristl. Bildwerke, III. köt. 1. rész. 825. sz. Az emlék hátlapján kígyó módra összecsavarodó sárkányféle van és egy ifjú alak. (Teljes címe: 129. jzt.)

¹²⁴⁾ Cumont, Die orientalischen Religionen im römischen Heidentum, 79. s. köv.

¹²⁵⁾ Több ilyen esetet említ Ath. Mit. XIX. (1894.) 318., 334. ll., XXIV. (1899.) 2. lap.

esetre vonatkoztatva megvilágítani, — mégha valamelyes magyarázat kieroszakolható volna is, — felesleges és céltalan, mert úgy sem vezet kielégítő eredményre.

Hasonló a helyzetünk az emlékeken látható egyéb ábrázolásokkal szemben. Az áldozati edényeket vagy a szent lakomákra utaló ábrázolásokat természetesen lehetetlenség egy *speciálisan* thrák nemzeti istenséghez kapcsolni, mint annak jellegzetes symbolumait. Ellenben tudjuk, hogy többé-kevésbé azonosak minden váltság-vallásnál: a mysteriumok szer-tartásainál használatosak.

Az egymást tépő állatsoportok pedig a többek közt a Mithras-kultusból ismeretesek és onnan vitettek át ezekre az emlékekre,¹²⁶⁾ oda pedig más ázsiai kultuszokból kerülhettek: hiszen a bikát, szarvast, stb. marcangoló oroszlán régi ázsiai motívum.

A síremlékeken előforduló mellék-alakok két szempontból is helyet foglalhatnak emlékeinken, mint a síremlékekről való átvételek. Egyfelől, mint váltság-vallások beavatottjainál meglevő testvéri közösségek képviselői. Másfelől, mint annak az elég gyakori jelenségnek bizonyítékai, hogy az ajándékozó a fogadalmi tárgyakon nemcsak magát, hanem hozzátartozóit is ábrázolni szokta.¹²⁷⁾

Az emlékek elterjedését vizsgálva úgy találjuk, hogy zömük a római Moesia területéről való. Előfordulnak azonban ilyen emlékek Thráciában, Daciában, de kivált Déloroszországban, továbbá Pannoniában és Anatoliában, vagyis Kisázsia nyugati részében.

Mindezeket összevetve megállapíthatjuk, hogy ábrázolásaink nem valamely thrák istenség egyéni jellegét domborítják ki, hanem azt mutatják, hogy ezeknek az emlékeknek a magyarázatát a váltság-vallások körében kell keresnünk; nem valamely nemzeti vallás képviselői, hanem a korukban minden népnél általános Isten-keresésnek egyik több színárnyalattal bíró változatát mutatják. Az alaptypus a klasszikus görög síremlékekben található fel. S amikor mindezeket megállapítjuk, eszünkbe jut Cicero mondása: ¹²⁸⁾ . . . quibus explicatis ad rationemque revocatis, rerum magis natura, quam deorum cognoscitur.

Annak bizonyosságául, hogy jó úton járunk magyarázatunkkal, megemlékezzünk az emlékeknek nehány, a keresztyénségben is szokásos változatáról.

Ismerünk Kr. u. VI—VII. sz.-beli domborúművet, melyen lovas ifjú szent, teljesen a mi lovasunk öltözetében ugrat jobbra; a ló alatt hátán fekvő — női? — alak (daimon) hever, melyet a lovas kereszttel díszített dárdával szúr le. A jelenetet szaladó párduec egészíti ki.¹²⁹⁾ Másik hasonló,

¹²⁶⁾ Cumont, i. m. 202. lap.

¹²⁷⁾ Blinkenberg, *Archaeologische Studien*, 52. lap.

¹²⁸⁾ *De natura deorum*, I. 42.

¹²⁹⁾ Königl. Museen zu Berlin. Beschreibung der Bildwerke der christlichen Epochen. 2. Aufl. *Oscar Wulf*: Altchristliche u. mitteralterliche, byzantinische u. italienische Bildwerke. Dritter Band, Theil I. Altchristliche Bildwerke. Berlin, 1909. nr. 828.

VII—VIII. századbeli emléken a leszúrandó daimonest két kígyó képviseli.¹³⁰⁾

Ezek az újabb idézetek pedig amellet bizonyítanak, hogy a keresztény Szent György ábrázolás szervesen kapcsolódik a mi emlékeink egyik csoportjához; viszont az értelme ennek is az, mint az idézett Horus-ábrázolásoknak: az elmúlást okozó Gonosszal való diadalmas harc. Ha már most tekintetbe vesszük, hogy Szent György kisázsiai volt, megadtuk az átvétel rugójának magyarázatát is.

A klasszikus görög síremlék-ábrázolás egyik típusa tehát nem egészen ezer esztendő fejlődés és átalakulás során eljut a keresztény Szent György-ábrázolásig. A formai változás nem nagy; a lényeg is megmarad: a heroizált halott lovas képe a túlvilági életben való hitet jelenti, Szent György a hitért harcoló szent, aki meghalt azért, hogy örök-életet nyerjen.

Fig. 44. kép.

Más pogány herosok is alakultak át keresztényszentekké: így Phokas, aki még nevét is megtartotta, Kozma és Dávid szentek, kik a Konstantinápolyban gyógyító herosokként tisztelt dioskuroknak keresztényen folytatói.¹³¹⁾

Természetes, hogy a síremléktől Szent Györgyig vezető út nem külső behatásoktól mentesen történt, hanem ellenkezőleg számtalan befolyás érvényesült a kialakulásban. Ezek következményei az ábrázolás részleteiben és jelentésében beállott változások. De soha nem vált speciális nemzeti jellegűvé,

sem jelentésében, sem ábrázolásának tárgyában. A reá ragadt thrák nemzeti heros, lovas, stb. elnevezés tehát meg nem illeti.

Amikor pedig az ábrázolás eredetét és átalakulását úgy egészében, mint részleteiben, s nemcsak külsőségeiben, hanem jelentésében is legjobb meggyőződésünk szerint megmagyarázottak hisszük, nem hárítjuk el magunktól Zeus szavait, melyekkel részben helyesli az elhangzott beszédet, de hozzáteszi:

„Sok ebben a titok, s aki nincs beavatva, az nem nevezhet rajta!”¹³²⁾

¹³⁰⁾ Wulf, i. m. 829. sz.

¹³¹⁾ Archiv f. Religionswissenschaft, X. (1907.) 82. lap. — Pauly—Wissowa, Realencycl. V. 1097. l.

¹³²⁾ Lucianus, Deorum concillium, 10. 38. s. köv.

Vajjon van-e közöttünk, aki magát teljesen beavatottnak jogosan mondhatná?! Minket pl. — őszintén bevalljuk — egyáltalán nem lepne meg, ha egyszer valaki azt bizonyítaná be, hogy valamint a halotti lakoma ábrázolása Syrián át került a görög síremlékekre,¹³³⁾ — ennek az ábrázolási módnak a gyökerei szintén a Nilus országába nyúlnak vissza. Hiszen az bizonyos, hogy a típusnak Szent Györggyé való átalakulásában a harcias Horus eszméjének elhatározó szerepe volt épenúgy, mint abban, hogy katonák síremlékeire előszeretettel alkalmazták.

Érdemes volna lovasunknak a pogányságban való további alakulását is nyomozni, de ez már túlesik a mi jelenlegi feladatunk körén. Csak épen megemlíjtük, hogy mint kedvelt díszítő-elem ott is tovább él, még pedig részben újabb elemekkel bővülten. Így azon a Sassanida edényen, ahol vadászó király van ábrázolva, mint az 44. képünkön látható.¹³⁴⁾ A jelenet élénken emlékeztet arra a síremlékre, melyet mi Artemidoros-síremléke néven említettünk,¹³⁵⁾ csak hogy ott a harcos gyalog van, s itt új a királyi láncsal közeledő szárnyas geníus, aki viszont azokon az ábrázolásokon gyakori, ahol két lovas van.

Lehetne vitázni a felett, hogy a fenéki sírmező díszes korongos fibuláján¹³⁶⁾ a tigrisforma szörnyet leszűrő lovas római császárkori éremképnek ügyes utánzata-e, vagy pedig nem inkább egyenesen perzsa hatásra vezethető-e vissza? A kérdésre felelnünk most nem lehet feladatunk. Csak utalni kívántunk az átalakulásnak erre az ágára is mintegy vigasztalásul, hogy ha a thrák nemzeti lovas hőst erről a jogtalanul élvezett trónusáról le is szállítottuk, örök életét ime mint vándorló motívumnak is elismerjük!

Szeged, 1925. XII. 31.

Dr. Buday Árpád.

¹³³⁾ Erman, i. m. 216. lap.

¹³⁴⁾ Arch. Anz. 1908. évf. 162. lap.

¹³⁵⁾ Idéztük a 41. képünkkel kapcsolatosan.

¹³⁶⁾ Hampel, A régibb középkor emlékei Magyarhonban LXXXV. tábla és Pulszky, Magyarország Archaeológiája, II. köt. CXXIV. tábla, 2. a.